

CUVÎNTUL ROMÂNESC AUTOHTON *GRESIE* ȘI SEMNICIFICAȚIA MAGICO-CULTURALĂ A PIETREI DE ASCUȚIT ÎN PERSPECTIVĂ ETNOARHEOLOGICĂ

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

THEOFIL SIMENSCHIY
1892—1968
IN MEMORIAM

0.1. În lucrările de sinteză din ultimul timp asupra elementelor autohtone din vocabularul limbii române a fost subliniat faptul că cele mai multe dintre acestea sînt cunoscute pe întreg teritoriul dacoromânesc (cf. Russu 1981 : 131 ; Brâncuș 1983 : 175). Alături de cuvinte ce se află în această situație (*abur, argea, brad, buză, copac, ghimpe, gușă, mugure, pîriu, rînză, vatră* etc.), pornind de la ariile limitate în care sînt cunoscute astăzi în graiurile populare, autorii citați admit și posibilitatea existenței unor elemente de substrat regional, probabilitatea stabilirii acestui statut al unor termeni autohtoni ținînd de prezența și în noi elemente de origine latină, cum se prezintă lucrurile în cazul *gresie* (din aria sudică dacoromânească), față de *cute* (din aria nord-vestică), opoziție semnalată încă de Pușcariu (1940: 340, cf. 265; vezi și harta de mai jos).

0.2. Într-o cercetare etnolingvistică recentă, considerînd semnificația de bază a cuvîntului *gresie*, am formulat ipoteza referitoare la posibilitatea ca acest termen să fi aparținut originar (numai) variantei regionale a idiomului autohtonilor de la Dunărea de Jos. Comparat cu alb. *gërresë, gresë* „răzuitoare ; acțiunea de a răzui” (Brâncuș 1983: 83; cf. semnificația radicalului i.e. **gher-* „a freca, a pisa”, ap. Russu 1981 : 324 ; „a fărîma, a roade”, ap. Brâncuș, *loc. cit.*), rom. *greasă* (formă a românei comune, atestată regional) a însemnat inițial, de asemenea, ‘răzuitoare’. A putut exista însă, paralel, un verb cu semnificația ‘a răzui, a (se) roade’, întrucît în graiurile din sudul țării *gresie* numește pe de o parte ‘piatra de ascuțit’, iar, pe de altă parte, noțiunea de ‘piesă de lemn (la car, la cotiga plugului, la moară) supusă roaderii în timpul funcționării ansamblului din care face parte’ (cf. Dumistrăcel 1988 : 431—433). În zona de cîmpie din sudul țării; date fiind dificultățile de procurare a unor varietăți de piatră potrivită pentru confecționarea uneltei de ascuțit obiectele tăioase din metal, cu această finalitate au fost folosite bucăți de lemn de diferite esențe, pietrificate în apă după anumite procedee, o practică ce poate fi regăsită în numeroase alte zone de cîmpie ale Europei (*ibid.*, p. 437—439). Și cel de al doilea sens, ce are ca punct de plecare denominația unei piese de la car, poate fi raportat la specificul reliefului, întrucît piesa în discuție face parte din ansamblul prin care se asigură schimbarea direcției vehiculului cu patru roți, caracteristic zonelor de stepă, în general (*ibid.*, p. 434—436 ; elemente concludente în același sens se găsesc și în construcția carelor tractive cu patru roți descoperite în mormintele tumulare de la Șîșkovci, în Bulgaria ; cf. Ivan Venedikov, *Trakijskata kolesnica*, Sofia, 1980).

0.3. Astfel, cu atît mai mult cu cît semnificația etimonului nu apare legată de noțiunea de ‘piatră’, sensul ‘piatră de ascuțit’, ‘cute’ al cuvîntului *gresie* (cel mai cunoscut astăzi în limba română) reprezintă o specializare semantică pornind de la semnificația originară ‘răzuitoare’, întrucît obiectul în discuție poate fi, după cum am văzut, o bucată de piatră cu care se roade (răzuieste) tăiușul unor unelte din metal, ori o bucată de lemn care se roade în contact cu diferite piese ale carului (sau, mai târziu, ale plugului). Acest polisemantism, prin care numele unor obiecte reflectă direct caracteristici ale zonei geografice, constituie un argument în ceea ce privește specificitatea regională a termenului autohton *gresie*, care, cel puțin inițial, nu a fost comutabil cu lat. *cos, -tem* (>rom. *cute*), ce numea exclusiv o ascuțitoare din piatră.

0.4. Pentru semnificația conservării regionale a cuvîntului autohton *gresie* o importanță aparte o prezintă apariția, cu funcții magice, a obiectului numit prin acest termen în mitologia populară românească și într-o serie de practici magice primitive, cunoscute pînă în epoca modernă și contemporană.

I. Preocupîndu-ne de modul cum este reflectată distribuția teritorială a cuvintelor *gresie* și *cute* în limba producțiilor folclorice, am constatat că, întrucît într-o serie de basme românești există motivul aruncării în calea urmărilor a unor obiecte *talisman* sau *miraculoase* ce se transformă în obstacole,

Arheologia Moldovei, XIII, 1990, p. 225—242.

dintre care unul este *piatra de ascuțit*, se poate stabili o corespondență perfectă între rezultatele cercetărilor dialectale și faptele de istorie a limbii păstrate de folclor. Astfel, în timp ce la povestitorii din sudul țării obiectul în discuție se numește consecvent *gresie*, la cei din nordul țării acesta este numit exclusiv *cute* (Dumistrăcel 1988 : 215—216, pe baza repertoriului din Șăineanu : 1895 : passim). Acest element pune în discuție în primul rând, vechimea valorii semantice 'piatră de ascuțit' a termenului *gresie*, date fiind note caracteristice ale reflectării motivului urmărit în mitologia populară românească față de mitologia altor popoare ale Europei.

1. Pentru degajarea specificului dacoromănesc al motivului în discuție, se impune, în primul rând, următoarea precizare. Basmele ce cuprind printre evenimente aruncarea în calea urmăritorului a unor obiecte magice ce se metamorfozează în obstacole se încadrează la Aarne—Thompson (1964 : 104—106) în tipul 313 (*The Girl as Helper in the Hero's Flight*), semnalat pe întreaga arie europeană, din Norvegia în Grecia și Italia, din Rusia și Finlanda pînă în Spania și din Turcia pînă în Scoția și Irlanda, dar și în China, India, Africa, Indiile de Vest etc. Folclorul românesc este consemnat în această ordine de idei doar pentru subtipul 313. A (pentru varianta *The Youth has been promised to the Devil* ; cf. și Schullerus 1928 : 34—35, sub titlul *Die magische Flucht aus dem Hauses des Unholdes*). De fapt, basmele românești, consemnând aruncarea obiectelor magice în situația discutată, se încadrează sub motivul 313. III de la Aarne—Thompson (obiectele aruncate, *pieptene, piatră, amnar*, devin *pădure, munte, foc*), așa cum se poate stabili după compararea, de către Theofil Simenschy, a basmelor *Ilcana Simziana*, respectiv *Făt Frumos cu carita de sticlă*, de la Ispirescu, cu o poveste indiană din eulegerea lui Somadeva, *Kathāsarisāgara* (=Oceanul de povești), pe baza utilizării obiectelor *gresie, perie, inel de logodnă* (în primul basm românesc) și *gresie, basma, perie* (în cel de al doilea), cărora le corespunde seria *bulgăre de pământ, apă, spini, foc* în povestea indiană (Simenschy 1969 : 31—33).

2. În acest cadru general, un subiect de interes îl reprezintă motivele *s i n g u l a r i z ă r i i* obiectului desemnat prin [piatră] dar și [bulgăre de pământ], care în basmele românești se prezintă sub ipostaza [unealtă de piatră pentru ascuțit], pe baza stabilirii unei corespondențe directe, referitoare la prezența aceleiași noțiuni în poveștile altor popoare care cunosc motivele 313. III (c) și 314. IV [„The hero... trows magic objects behind him (stone, comb, flint, etc.), which become obstacles in the pursuer's path (mountain, forest, fire, etc.)“]. Necesitînd o vastă documentare, dificil de realizat acum¹, o asemenea selecție ar putea pune în evidență preferința acordată [uneltei de piatră], ca punct de plecare pentru a explica m o t i v a ț i a însăși a alegerii. Aceasta întrucît pentru transformarea de factură metonimică avînd ca rezultat apariția unui [munte] ca obstacol, [unealta] nu reprezintă o condiție *sine qua non*, același efect obținîndu-se prin aruncarea oricărei [pietre] sau chiar a unui [bulgăre de pământ], ca în povestea indiană citată („atunci aruncă repede îndărăt, în drum, bulgărele de pământ ; și îndată se ridică un munte înalt“ ; Simenschy, *op. cit.*, p. 33), sau ca în basmele rusești, unde se aruncă o bucăciță de *cremene* ori o *pictriciță* (cf. Propp 1973 : 441, 442).

3. Abordarea acestui aspect în cercetarea etnoarheologică consacrată *pietrei de ascuțit* ca obiect comun basmelor și practicilor funerare, la care ne vom referi în cele ce urmează, are drept cadru general faptul că un alt o b s t a c o l (o apă sau un riu) provocat de aruncarea unui obiect miraculos (o năframă, o oglindă etc.) a fost apreciat ca unul dintre motivele comune ale mitologiei populare și credințelor despre lumea cealaltă, ocupînd un loc important în seria elementelor prin care, după Antti Aarne, se stabilește o legătură între cele două domenii (cf. Propp, *op. cit.*, p. 445, 452; asupra relației dintre unele specii narative și practicile de cult în lumina teoriei *ritualiste* asupra genezei basmelor, cf. IV. 2.). Este evident că, antrenînd în discuție date oferite de istoria limbii și de exegeza folcloristică, apreciem că aceste discipline constituie surse pentru informații reprezentînd componente ale cercetării etnoarheologice, care au fost luate în considerație mai puțin sub acest aspect.

II. În consecință, dat fiind faptul că ipostaza [unealtă de piatră pentru ascuțit] nu reprezintă un element esențial în paradigma transformării magice la care ne referim, este de presupus că la anumite popoare, printre care în mod sigur și dacoromânii, selectarea ei are un alt punct de plecare, ce trebuie căutat în trăsături ale culturii materiale și în anumite determinisme geografice ale acesteia. Ipoteza impune, în mod firesc, cunoașterea și examinarea *ad-hoc* a elementelor aparținînd acestui domeniu puse în evidență de cercetările arheologice asupra vieții de toate zilele și a celei spirituale a strămoșilor autohtoni, începînd cel puțin cu urmele din Hallstatt, întrucît piatra de ascuțit este legată în mod pregnant de utilizarea uneltelor tăioase din fier.

0.1. Ocupîndu-se de aspectele culturii materiale din Dacia în cea de a doua epocă a fierului, Vasile Pârvan nota : „Față de atîtea unelte tăioase e natural să se găsească în săpături și gresii de ascuțit :

¹ Operația presupune identificarea prezenței obiectului [piatră de ascuțit], în fel ca în basmele românești, în poveștile din următoarele domenii folclorice (naționale), indicate la Aarne—Thompson (1964 : 109—110) : „Finnish, Flemish, Swedish, Estonian, Livonian, Lithuanian, Lappish, Swedish, Norwegian, Danish, Irish, French, Basque, Catalan, Dutch, Flemish, German, Austrian, Italian, Tuscan, Sicilian, Hun-

garian, Czech, Slovenian, Serbo-Croatian, Polish, Russian, Greek, Turkish, *India* (subl. n.), Indonesian, Franco-American, Spanish-American, Cape Verde Islands, West Indies (Negro), American-Indian, African“. Evident, comparația va putea fi considerată relevantă în primul rând pentru zona europeană, din care, în mod obiectiv, nu trebuia să lipsescă domeniul românesc.

mai toate stațiunile cunoscute ne-au dat și astfel de obiecte modeste, care de multe ori nici nu sînt culese de lucrători, fiind pentru ei prea banale, așa încît, ca să nu le arunce, trebuie întotdeauna să li se atragă atenția asupra interesului ce-l au chiar aceste neînsemnate bucăți de piatră“ (Pârvan [1982]: 284 ; cf. 394). În pofida temerii privind posibilitatea pierderii din vedere a unor astfel de obiecte (mai ales cînd este vorba de săpături în complexe deschise), cercetările arheologice din ultimele decenii semnaleză frecvent prezența, pentru epoci diferite, a pietrelor de ascuțit, cu sau fără perforație pentru suspendare, atît în zone de podiș și cîmpie (de exemplu, la Poiana — Galați și Poieniști — Vaslui ; R. Vulpe 1953: 294, la Dulceanca — Teleorman ; Dolinescu — Ferche 1974 : 87, 97, sau la Dinogetia ; Ștefan et alii 1967 : 97), cit și în zone de munte (Arpașul de Sus — Sibiu ; Macrea 1957 : 148, sau în locuințe de lingă Sarmizegetusa ; Daicoviciu 1972 : 158).

Prea numeroase pentru a se încerca o trecere în revistă, superfluă și din cauză că prezența acestor obiecte în așezări (în perimetrul acestora sau în locuințe) se dovedește irelevantă² din punctul de vedere al temei pe care o abordăm aici, chiar luată ca o simplă bază pentru aspectele pe care le discutăm în continuare, ceea ce impune o delimitare *ad-hoc* a obiectului cercetării.

0.2. O situație cu totul deosebită ne oferă examinarea datelor privind apariția pietrei de ascuțit în *inventarele funerare*, temă tratată numai tangențial, atît în literatura de specialitate românească, cit și în cea europeană, care cuprinde, totuși, cîteva repere notabile.

1. Avînd ca punct de plecare inventarul mormintelor din cimitirul „scitic“ de la Ciumbud (secolele VI—V î.e.n.) și referindu-se și la alte localități de pe teritoriul țării noastre și din Cîmpia Tisei, Șt. Ferenczi a trecut în revistă descoperirile în discuție pentru această populație, citînd, pe baza bibliografiei consultate, faptul că pietre de ascuțit fac parte dintre obiectele depuse în morminte din curgane de pe teritoriul Ucrainei și de pe rîul Kuban (unele exemplare din această zonă avînd partea superioară acoperită cu plăci subțiri de aur). Aria răspîndirii obiceiului este marcată de localități ce se întind pînă în Siberia (Vavilovo, lingă Semipalatinsk, pe Irtiș ; Ferenczi III, p. 42—43). Se atrage astfel atenția, implicit, asupra unei cutume funerare a populațiilor de stepă, aspect în sprijinul căruia pot fi aduse și alte informații semnificative, în urma unor sondaje bibliografice ce nu ne permit, bineînțeles, nici măcar o circumscriere a subiectului.

² Trebuie să menționăm că am omis acum din discuție apariția pietrei de ascuțit în gropile așa-zise *menajere*, întrucît asupra adevăratei destinații a (cel puțin) unora dintre acestea nu există încă în literatura de specialitate o interpretare suficient de nuanțată. Prezentăm cîteva exemple. Din cele 49 de gropi cercetate în perimetrul așezării getice de la Sprincenata (jud. Olt) din secolele III—II, în trei (cele cu nr. 21, 26 și 43) s-a descoperit câte o cută de gresie (Preda 1986 : 46, 47, 49). Constantin Preda, semnaland deosebirile în ceea ce privește forma și dimensiunile unora dintre aceste gropi, le clasifică însă deocamdată pe toate sub titlul de „gropi de provizii și menajere“, îndoindu-se de faptul că ar putea fi vorba (și) de „gropi rituale“, deși unele „ar fi putut avea și o astfel de destinație“ (op. cit., p. 42—43). *Gresii de ascuțit* au fost găsite și în gropi de provizii devenite ulterior *gropi de gunoi* din așezarea daco-romană de la Obreja (jud. Alba) din secolele II—IV (Protase 1971b : 140). La Sprincenata, în aceleași gropi în care apar cuțile, au fost descoperite, pe lingă cenușă, cărbuni, ceramică etc., și fragmente de rîșniță, o bucată de placă de bronz, a căror prezență printre „reziduuri“ este tot atît de surprinzătoare ca și aceea a secerilor de fier *întregi* și a altor obiecte aflate în gropile de la Obreja.

În analiza destinației unor astfel de gropi, în funcție de conținutul lor, trebuie să se pornească, desigur, de la distincțiile stabilite de Radu Vulpe. Vorbînd de situația constatată de el la Poieniști (cu proiecții pînă în neolitic), și eliminînd supoziții cu privire la utilitatea lor practică, din sfera culturii materiale, autorul propune raportarea la „domeniul riturilor religioase“ ; întrucît „resturile aruncate în aceste gropi“ sînt în legătură cu vetrele de foc și cu ocupații țînind de utilizarea focului (metalurgie, olărit), se face referirea la „cultul focului domestic“ (R. Vulpe 1953 : 251), idee reluată de Silviu și Șeiva Sanie în cercetarea gropilor din așezarea de la Dumbrava — Ciurea (jud. Iași) ; pentru autori, bucățile de lipitură de vatră, cărbunii și cenușa „nu sînt aruncate, ci depuse“ și reprezintă o manifestare „a cultului vetrei și al focului“ (Sanie 1973 : 69 ; cf. și Bichir 1973 : 136).

Lînd la o parte gropile, evident culturale, în care se află schelete de cîini și de iepuri (Bichir, op. cit., p. 137—141), conținutul, foarte divers (printre descoperiri se numără

fusaiole și greutăți de la războiul vertical de țesut, cuțite/unele întregi/, burghie și alte obiecte de metal, creuzete de topit metale etc.) al altor întregi serii de astfel de gropi, și cu atît mai mult lipsa oricărui obiect în asemenea excavații umplute numai cu pămînt, pledează hotărît pentru transfearea lor în sfera cercetărilor asupra practicilor magice ale populațiilor autohtone (cf. și Crișan 1986 : 419—423). Aceiași domeniu par să-i aparțină „grămezile“ ori „platformele“ cuprînzînd ceramică, pietre arse, fragmente de rîșniță și diferite obiecte mărunte aflate în spațiile dintre sau chiar deasupra mormintelor de la Moigrad (secolele II î.e.n. — I. e.n. ; Macrea et alii 1962 : 486—487 ; se subliniază faptul că poziția a diferite fragmente din diverse obiecte, în grămezi deosebite ori în grămada de deasupra și în mormînt, sugerează două etape ale ritului de înmormîntare ; cf. și Protase 1971 a : 30) și din alte zone ale țării (cf. Crișan 1986 : 421—422). Se impune, desigur, extinderea interpretării vizînd cultul vetrei și al focului, numeroase alte aspecte ale vieții materiale, extrapolate în practici culturale și magice, fiind evocate de categoriile de obiecte descoperite în gropile la care ne referim. Din această categorie se exclud însă eventuale excavații în care se găsesc, uneori, mai multe obiecte întregi ori materiale utilizabile, ce ar putea să reprezinte depozite *temporare* nerecuperate, de felul tezaurilor formate din monede sau obiecte din metale prețioase. În ansamblul cercetării aspectelor etnoarheologice privitoare la elementul românesc de substrat *groapă*, avînd în vedere o posibilă reevaluare extensivă a conceputului de *groapă culturală* pentru populația autohtonă prin raportarea acestuia la „familia“ mare a excavațiilor cu destinație magico-culturală utilizate de alte popoare (greci, celți, romani, pentru care sînt cunoscute șanțurile „sacre“, *favissae*), considerăm că depunerea unor pietre de ascuțit în așa-zisele gropi *menajere* de tipul celor de la Sprincenata sau Obreja constituie o manifestare înrudită cu prezența acelorași obiecte în sepulturi, de care ne ocupăm în continuare. Asupra unor aspecte generale ale acestei probleme, cf. și Valeriu Sirbu, *Semnificația magico-religioasă a unor gropi din așezările și complexe de cult gelo-dacice*, în SYMPOSIUM THRACOLOGICA, 5, Miercurea-Ciuc, 1987, p. 131—132.

1.1. Urmărind, cronologic, pentru schișarea unui cadru general în vederea analizei vizând teritoriul dacoromânesc, numai marcarea unor repere în ceea ce privește diversitatea etnică, proveniența din zone diverse a unor populații de *nomazi* propriu-zisi și de *migratori*, ca și aria de răspândire a obiceiului în centrul și sud-estul Europei, remarcăm prezența pietrei de ascuțit :

— La sciți din diferite zone ale arealului avut în vedere ; în afara informațiilor citate anterior după Șt. Ferenczi, ne putem referi și la un mormint tumular datat pe baza ceramicii și a unui cuțit de tip La Tène pentru secolele V—IV care a fost semnalat în localitatea Monaj, din Ungaria (Hampel 1905 II : 552—553 ; cf. și virfurile de săgeți trilobate, din bronz, descoperite în același mormint). În ceea ce privește zona nord-pontică în care a locuit înaintea înfloririi regatului bosporan (cf. și Vasiliev 1980 : 73), o „moștenire“ de la această populație poate fi descoperirea unor pietre de ascuțit în mormintele de inhumație din secolele I—II aparținând greco-bosporanilor din peninsula Kerci (Korpusova 1983 : 105, 110), care au asimilat, într-o sinteză culturală *greco-barbară*, cutume ale populațiilor premergătoare (*ibid.*, p. 83—84, 97) ;

— În morminte de incinerare și de inhumație celtice date, în general, pentru secolul II î.e.n. din sud-vestul Slovaciei (Benadik 1957 : 30, 33, 44, 50, 57, 80, 87, 101, 102, 112) ;

— În morminte ale sarmaților din secolele II—III (cf. 1.3.) ;

— În morminte de incinerare aparținând unor populații vechi germanice din zona bazinului inferior al Oderului (Chorula) din secolele II—III (Szydłowski 1964 : 21, 64, 68, 80 ; cf. și p. 139, descoperire printre obiectele dispersate). Pentru gepizi, pe teritoriul Ungariei, cf. mormintele din repertoriul lui Csallány (1961 : 91, 134, 186, 187, 190 ; cf. 285, 396) ;

— La protobulgarii așezați în sudul Dunării, în numeroase morminte de incinerare și de inhumație datând din secolele VIII—X, din necropole situate în estul Bulgariei (Văzarova 1976 : 14, 19, 101, 125, 206, 252, 258, 262). Obiceiul pare să fi fost părăsit concomitent cu adoptarea ritului creștin de înmormintare ;

— În morminte tumulare ale unor luptători slavi ; în necropole de pe teritoriul Slovaciei obiceiul este păstrat pînă în secolele IX—X (Budinský—Krička 1959 : 102 ; cf. 124, 128). Sînt semnalate analogii pentru aceeași populație pe teritoriul Poloniei și Ungariei (*ibidem*) ;

— În numeroase morminte ale maghiarilor din Cîmpia Tisei date pentru secolele X—XII (Hampel 1905 II : 73, 92, 460, 515, 516, 519, 553, 635 ; cf. și un mormint de la Puszta Hernad, presupus a fi din secolul al VIII-lea [?] ; p. 740).

1.2. Într-o trecere în revistă cu preocupări de sinteză, observăm că piatra de ascuțit a fost descoperită în inventarul unor morminte aparținând iraniienilor (sciții), unor popoare indo-europene (celți, germanici, slavi), ori de origine tiurcă (protobulgarii) și ugro-finică (maghiarii). Ceea ce poate fi reținut, în linii generale, ca o notă comună pentru istoria acestor popoare, este faptul că ele au cunoscut deplasări pe teritorii întinse reprezentînd zone de cîmpie sau de stepă, fie că acestea au constituit patria lor primitivă (sciții, vechii germani, slavii), fie că astfel de zone reprezintă una din haltele importante, de durată, înaintea pătrunderii lor spre vestul Europei (protobulgarii, maghiarii). În fond, într-o situație comparabilă se află și celții, care, deși semnalată pentru prima dată în zone muntoase din sudul și centrul continentului, au cunoscut, de asemenea, perioade îndelungate de ședere în zone de cîmpie din centrul și estul Europei. În afara acestui fapt, problema provenienței celților, ca și a altor popoare indo-europene, din spații caracterizate preponderent prin forma de relief la care ne referim, se subsumează aceleia a patriei primitive a indo-europenilor, care, indiferent de argumentele aduse de diferiți cercetători în favoarea unor zone (nucleu) situate în Asia, în centrul, nordul sau estul Europei, ori la zona de contact dintre Europa și Asia, cuprindea întinse areale de cîmpie și stepă (cf. sintezele asupra acestei probleme, în care sînt luate în discuție rezultatele ultimelor cercetări lingvistice, dar și de arheologie preistorică, la Simenschy — Ivănescu 1981 : 169—182 și Wald — Shuşanski 1987 : 343—364).

1.2.1. Legătura dintre caracteristici ale modului de viață și prezența pietrei de ascuțit în morminte ale unor indivizi aparținînd unei anumite populații au putut fi stabilite, bineînțeles, în special pentru situațiile mai apropiate în timp de vremea noastră. Admițînd că pentru ascuțirea tăiușului sau virfului unor arme ori unelte folosirea pietrelor de ascuțit este indispensabilă, J. Hampel își manifestă totuși surprinderea că astfel de obiecte se găsesc în tezaure și în morminte ale maghiarilor. Căutînd explicația, autorul schișează primul aspect al acesteia în factori etno-geografici : un popor nomad de războinici trebuia să transporte cu el tot ce avea mai important, așadar pe lângă sabie și săgeți, arme caracteristice acestor războinici, ei aveau suspendată la brîu sau într-o pungă (ori alt recipient) și unealta pentru întreținerea armelor (Hampel 1905 I : 116—117). La proiecția acestei stări de lucruri în cutumele funerare se referă V. Budinský—Krička, analizînd inventarul unui mormint în care s-a găsit o piatră de ascuțit, din prima jumătate a secolului al IX-lea ; cavalerul (slav) îngropat în tumulul 34 de la Skalica este bine înarmat și echipat : un cuțit, o toporișcă, un brici, cremene, o sulă, „așadar cu obiecte care sînt necesare pentru o călătorie lungă“ (Budinský—Krička 1959 : 128).

1.2.2. Într-adevăr, avînd în vedere criteriile de sex și vîrstă și urmărind obiectele cu care se asociază piatra de ascuțit în mormintele trecute în revistă anterior, constatăm că mai rar cel înmormintat astfel este un copil sau o femeie (cf. mai jos, II. 4. [B. 1.]). Frecvent, pietrele de ascuțit apar în mormintele unor bărbați ; ele sînt găurite, pentru a fi purtate la cingătoare (Korpusova 1983 : 105 ; Văzarova 1976 : 19 ; Hampel 1905 II : 515 ; Budinský—Krička 1959 : 102 ; Benadik 1957 : 50, 57, 87, 112 ; Szydłowski

ki 1964: 64) și se asociază în inventar cu cuțite de fier (Văzarova 1976: 101, 252; Hampel 1905 II: 73, 460; Benadik 1957: 33, 44, 50; Szydłowski 1964: 21; Csallány 1961: 134, 186, 187, 189—190). Mai rar, împreună cu piatra de ascuțit și cuțitul apar (și) foarfeci de fier (Benadik 1957: 30, 44; Csallány 1961: 134; Szydłowski 1964: 21; în ultimul caz s-a putut preciza că este vorba de mormintul unui bărbat, inventarul cuprinzând și un *umbo* de fier de la scut).

1.2.3. Prin asocierea cu variate arme se poate constata că piatra de ascuțit, adesea cu urme evidente de întrebuițare, face parte din inventarul de unelte al unui luptător; acesta, alături de aproape omniprezentul cuțit de fier, este înmormintat împreună cu arme ofensive și defensive cum ar fi: *virfuri de săgeți* (Hampel 1905 II: 515/ mormintul cuprinde și un craniu de cal /, 516, 519, 552, 635/ și un topor de fier/; Szydłowski 1964: 80/ și trei virfuri de suliță/); *sabie* (Hampel 1905 II: 516; Benadik 1957: 57); *virfuri de suliță* (Szydłowski 1964: 68/ și două cuțite de fier/; Csallány 1961: 134); *umbo* de fier de la scut (Benadik 1957: 57; Szydłowski 1964: 64/ de asemenea și două cuțite de fier; cf. și mai sus pentru p. 21; Csallány 1961: 133). De altfel, piatra de ascuțit depusă direct în urna cinerară împreună cu două cuțite de fier apare și în mormintul unui luptător de la Cibilium (Abhazia), datat pentru secolele III—IV (Voronov—Senkao 1982: 138—139).

1.3. Cele câteva caracteristici surprinse anterior, în legătură cu asocierea pietrei de ascuțit cu alte obiecte în inventarul mormintelor și privind sexul, vîrsta și ocupația celor înmormîntați, pentru complexe funerare ale unor populații din nordul, centrul și sud-estul Europei, se regăsesc și în necropole și morminte ale acestor populații care au fost descoperite pe teritoriul țării noastre.

— Astfel, în necropola atribuită „scitilor“ agatirși de la Ciumbrod, din 19 morminte, pietre de ascuțit s-au găsit în trei. În nici unul dintre ele obiectul nu se asociază însă cu arme sau unelte (tăioase) din fier; după resturile osteologice, în M X au fost îngropați o femeie și un copil (în mormint s-a descoperit și un bulgăre de chirpic), M XI aparține unei femei (el cuprinde și ceramică), iar M XV unui bărbat (și în acest mormint s-au descoperit numai diferite vase; Ferenczi I: 100, 102; cf. și Vasiliev 1980: 73). Șt. Ferenczi (III: 42) pune apariția pietrelor de ascuțit în morminte, în general, în legătură cu prezența uneltelor și în special a armelor de fier (astfel de obiecte s-au găsit în alte morminte). Vorbind de un cimitir „scitic“; autorul nu se referă însă la o populație scitică propriu-zisă, ci la una *neautohtonă* purtătoare a unei culturi de tip scitic (Ferenczi II: 49). Întrucît chiar specialiștii care consideră că, din punct de vedere etnic, așezarea de la Ciumbrod reprezintă cultura *autohtonă* a secolelor VI—V î.e.n. (cf. Moscălu 1981 și recenzia la Vasiliev 1980, în „Thraco-Dacica“, II, 1981, p. 232) nu exclud posibilitatea recunoașterii, în cazul în discuție, a unei influențe a culturii materiale scitice, am inclus complexul funerar de la Ciumbrod printre cele de pe teritoriul țării noastre ce trebuie discutate în legătură directă cu prezența unor migratori.

— Un mormint celtic de la Dezmir (astăzi pe teritoriul municipiului Cluj-Napoca), din secolul III î.e.n., atribuit etnic pe baza unui bogat inventar funerar compus din obiecte de metal, printre care numeroase arme; aparține fără îndoială unui luptător. Alături de două seceri fragmentare, un foarfec de fier și de piese de harnașament (zăbală de fier, lanț pentru atîrnat sabia), piatra de ascuțit din acest mormint, perforată, se asociază cu arme cum ar fi virfuri de suliță și de săgeată sau o lamă de cuțit (Crișan 1964: 97—99).

— Pe teritoriul locuit de geto-daci se situează mormintul dintr-un curgan sarmatic (secolele II—III) de pe malul lacului Cahul (la sud de satul Nagornoe); printre obiectele din inventarul mormintului, deranjat, s-au găsit resturi de amfore și o piatră de ascuțit cu gaură de suspensie (Gudkova—Fokeev 1984: 39 și fig. 13/4; cf. *Sigle...*, nr. 79).

— În necropole din Transilvania atribuite gepizilor, datate pentru secolele V—VII, pietre de ascuțit s-au descoperit în morminte de la Unirea-Vereșmort (într-unul și resturi ceramice), Band (Csallány 1961: 201, 285; pe baza bibliografiei consultate nu s-au putut stabili asocierile cu alte obiecte pentru cel de al doilea mormint) și de la Morești (într-un mormint de bărbat; alături de piatră de ascuțit s-a găsit un cuțit de fier și un pieptene de os bipen; Horedt 1979: 193, fig. 84/2—4).

— Din motivele menționate mai sus, în legătură cu necropola de la Ciumbrod, includem în acest grup și cimitirul din epoca feudală timpurie de la Alba-Iulia (secolele IX—X), care se presupune a fi fost folosit de o populație româno-slavă. Într-unul din cele 450 de morminte s-a descoperit o cutie neperforată (Blăjan — Popa 1983: 377, 379). În ceea ce privește datarea, se poate observa contemporaneitatea cu necropolele slave de pe teritoriul Slovaciei cercetate de V. Budinský-Krička (vezi mai sus, 1.1.).

2. Schișarea reperelor cadrului central și sud-estic european al cercetării problemei etnoarheologice pe care o reprezintă apariția pietrei de ascuțit în morminte de diferite tipuri (inhumație și incinerație) se constituie numai într-o *introducere* pentru analiza, sumară și aceasta, a situației ce o înfățișează, din același punct de vedere, necropolele și mormintele atribuite populației autohtone de pe teritoriul care a aparținut Daciei preromane.

De la început, trebuie să precizăm că anumite elemente (cronologia în primul rînd, dar și arealul geografic și, pentru o parte dintre morminte, specificul inventarului funerar) fac posibilă susținerea aserțiunii că, în ceea ce privește populația autohtonă, prezența pietrei de ascuțit nu poate fi interpretată ca rezultatul unui proces de acultură și e, ci ca un obicei propriu. Aceasta este, de altfel, una din rațiunile pentru care am grupat în paragraful precedent cazurile în care poate fi pusă în discuție eventualitatea unei in-

fluențe străine (directe). Anticipând asupra concluziilor ce pot fi desprinse pe baza cazurilor pe care le prezentăm în continuare, considerăm că, la populația autohtonă din spațiul carpato-danubiano-pontic, ca ramură a indo-europenilor, obiceiul are, în principiu, motivația primordială pe care am constatat-o la populații și popoare originare din zone de cimpie ori de stepă ce au cunoscut mari deplasări în decursul mileniului I î.e.n. și în primul mileniu al erei noastre. Analogia, inductivă, are la bază faptul că istoria, uneori destul de bine cunoscută, a unor dintre aceste popoare, oferă situații supuse într-o bună măsură verificării, ce pot fi proiectate în încercarea de reconstituire a unor evenimente și mentalități ale altor popoare ce au trăit în epoci îndepărtate.

2.1. Pe teritoriul țării noastre ori în necropole dacice descoperite în vecinătate, piatra de ascuțit a fost semnalată în morminte izolate sau făcând parte din complexe funerare ce sînt datate (a) în Hallstatt, (b), La Tène și (c), în primele opt secole ale erei noastre. În cele ce urmează, pentru a se putea aprecia frecvența apariției, vom prezenta, atunci cînd informațiile ne permit, dimensiunile complexelor funerare cercetate.

a) Pentru Hallstatt se impun atenției următoarele descoperiri:

— Cimitirul de la Stoicani (jud. Galați); din cele 55 de morminte de inhumație cercetate, atribuite secolului VIII î.e.n. (Petrescu-Dîmbovița 1972—1973 : 88), cite o piatră de ascuțit s-a găsit numai în patru (o a cincea a putut aparține unui mormînt distrus). În cadrul unui inventar funerar în general sărac, și față de mormintele ulterioare cuprinzînd arme, ceea ce marchează un punct de vedere funcțional extrapolat în cutumele funerare, obiectele cu care se asociază pietrele de ascuțit la Stoicani conduc spre formularea ipotezei că acestea constituie o prezență cu semnificație etnografică, caracterizînd o colectivitate pașnică, sedentară. Astfel, în trei morminte ale unor indivizi maturi (M 4, 23 și 50) pietre de ascuțit, perforate, apar în zona mijlocului scheletului (probabil au fost legate la brîu); în afară de obiectele (fragmente) ceramice care apar în M 4 și 23, ele se asociază cu : (α) o măciucă rotundă de piatră (singura piesă de „armament“ din necropolă); (β) un buton mic de bronz și o bucată mică de fier lîngă cotul mîinii drepte. În al patrulea mormînt (M 7), probabil al unei femei, în regiunea pieptului, apare capătul cu perforație al unei cuți, reprezentînd mai curînd o amuletă (decît un pandantiv); aici s-a mai găsit și o mărgea de os (Petrescu-Dîmbovița 1953 : 157, 168, 169, 176, 184). Cimitirul, ce cuprinde numai cîteva cuțite de fier, a fost atribuit unei populații stabile care se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor, pescuitul, eventual și cu vînatul și a cărei origine locală este dedusă pe baza tradițiilor conservate din epoca bronzului (ceramica vehiculată, poziția scheletelor etc.), avînd legături cu zona Dunării de Jos, ca o prelungire a arealului geografic reprezentat de Cîmpia Română (*ibid.*, p. 201—203).

— Necropola cu morminte tumulare de la Balta Verde (jud. Dolj); din 28 de „mobile“ cercetate (dintre care unele cu cîte două morminte), o piatră de ascuțit, perforată, a fost găsită numai într-un mormînt (de inhumație), aparținînd probabil unui luptător, după cum s-a putut aprecia pe baza celorlalte obiecte de inventar : pe lîngă ceramică, acesta cuprindea piese de harnașament, două vîrfuri de lance, un vîrf de săgeată, două pumnale (dintre care unul fragmentar; Berciu — Comșa 1956 : 326, 395; fragmentele de șină de fier cu nituri descoperite aici lasă deschisă problema unei înmormîntări cu car de luptă; *ibid.*, p. 395). Poziția geografică a complexului și datarea, între 650—550 î.e.n., plasează această necropolă în afara unei influențe (hotărîtoare) de tip scitic; mai mult, afinitățile culturale stabilite cu lumea ilirică o situează în mediul populațiilor indo-europene din bazinul Dunării de Jos. O cută de piatră neperforată a fost descoperită și într-unul din cei 55 de tumuli de la Gogoșu, într-un mormînt ce cuprinde un topor de fier-bipen (vezi și în continuare, la Ferigile), o tijă de fier și un cuțit (*ibid.*, p. 419, cf. 457).

— Necropola hallstattiană tumulară de incinerare de la Ferigile (jud. Vâlcea), datată între 550—450, aparținînd unui grup autohton care a suferit influențe străine (Al. Vulpe 1967 : 102—103; autorul vorbește de un „cerc cultural traco-agatirs“ și subliniază faptul că „obiceiul de a pune cîte în morminte îl întîlnim în cele mai multe necropole hallstattiene tîrzii“; *ibid.*, p. 74). În cei 149 de tumuli cercetați, mulți cuprinzînd mai multe morminte, pietre de ascuțit (în total patru) s-au găsit în două situații : a) piesa apare în M IX din tumulul 4 împreună cu mai multe vase ceramice (și o mărgea de sticlă); este drept că, intrucît mormîntul (secundar) a fost deranjat de săpături moderne, nu se poate afirma cu certitudine că nu a conținut obiecte din fier (*ibid.*, p. 111); b) în alte morminte, cutea apare în inventare ce cuprind obiecte din fier și arme, de obicei alături de topoarele de luptă (*ibid.*, p. 27), după cum urmează : în M III din tumulul 20 (împreună cu un celt de fier și cu vîrfuri de săgeată); în M I din tumulul 60 (mormînt al unui luptător, ce cuprinde un topor de luptă, nouă vîrfuri de săgeți, două cuțite de fier); în M I din tumulul 69 (de asemenea mormîntul unui luptător, în care s-au găsit două vîrfuri de lance, vîrfuri de săgeți, un cuțit și un topor bipen de fier; *ibid.*, p. 122, 139, 144). De reținut că lungimea uneia dintre aceste pietre de ascuțit (din M I din tumulul 60), de 0,097 m, nu îndreptățește categorisirea ei drept amuletă, așa cum apare la Nicolăescu-Plopșor — Wolski (1975 : 70), sau caracterizarea generală a cuțitelor de gresie de la Ferigile drept *pandantive* (p. 80), ori enumerarea printre *obiectele de podoabă* (p. 85). De altfel, Al. Vulpe a subliniat plasarea cuții de gresie alături de toporul de luptă (și de zăbale; *op. cit.*, p. 27). Este mai greu de clasificat printre obiectele de care ne ocupăm în acest articol „cutea de fier ... cu două găuri pentru agățat“ descoperită în mormîntul principal, al unui luptător, din tumulul 110 (*ibid.*, p. 172—173); obiectul în discuție ar putea să reprezinte o piesă metalică avînd cu totul altă destinație decît aceea de ascuțire a armelor din fier.

b) Celci de a doua epoci a fierului îi aparțin următoarele descoperiri :

— Cimitirul geto-dacic de la Satu-Nou (jud. Constanța) datat de la sfârșitul secolului V pînă în a doua jumătate a secolului IV, cu morminte de incinerare în urne ; printre obiectele din inventarul celor 22 de morminte a fost semnalată și o cută (Mitrea et alii 1961 : 286).

— Mormintul de inhumație al unui luptător „traco-scit“ (?) datat pentru secolele V—IV de la Osmanu (astăzi Unirea, jud. Brăila) ; inventarul cuprinde 47 de virfuri de săgeți cu trei muchii depuse în zona genunchiului, o piatră de ascuțit, perforată, și o placă de gresie așezată pe toracele celui înhumat (Harțuche — Anastasiu 1976 : 196 ; cf. și Turcu 1979 : 184, unde apare printre mormintele *getice*).

— Cimitirul getic de la Bugeac (jud. Constanța) din secolul IV î.e.n. ; în două urne, alături de oase calcinate, au fost depuse cite o piatră de ascuțit și un cuțit, respectiv două cuțitașe de fier, acesta fiind singurul inventar al mormintelor 40 și 58 (Irimia 1979 : 61, 66 ; cite două cuțite au fost găsite în mai multe morminte ; cf. p. 60, 71).

— Necropola getică de la Zimnicea, datată din a doua jumătate a secolului al IV-lea pînă în pragul erei noastre, în care predomină mormintele de incinerare. Bucățile de piatră la care ne referim, cu aspectul unor capete de cută, toate cu gaură de suspensie, au lungimea între 3—4 cm și lățimea (în medie) de 2 cm ; ele au fost descrise sub titlul de *păndantive* și au fost depuse fie în urne, fie în mormintele de incinerare. Din totalul de 166 de morminte, obiectele în discuție se găsesc în patru, trei morminte conținând cite două astfel de pietre (Alexandrescu 1980 : 20, 26, 29, 33 ; 40). Dimensiunile unora dintre ele (cele din M 34 au lungimea de 4,56 cm și, respectiv, 4,05 cm) permit aprecierea că ar putea fi vorba de pietre de ascuțit fragmentare ; pe de altă parte, nu este exclusă ipoteza că au fost folosite ca a m u l t e pietre de ascuțit miniaturale (autoarea semnaleză descoperirea unor *vetre* în miniatură ; *ibid.*, p. 53).

— Complexul funerar de pe terasa I a cetății de la Oenița — Cosota (jud. Vilcea), datind din secolele II—I. Din cele 27 de gropi cercetate, pietre de ascuțit cu urme de întrebuințare îndelungată au fost găsite în două : într-una din gropi a mai fost găsit și un virf de săgeată de fier, iar inventarul celei de a doua (nicovală de fier, cruzet cu urme slabe de argint, dar și un virf de lance) pare să provină din atelierul unui meseriaș, argintar (Berciu 1981 : 105, 106). Alte pietre de ascuțit au fost descoperite în așezare (*ibid.*, p. 72, 96).

— Mormintele de incinerare din secolele I î.e.n. — I e.n. din zona cetății dacice de la Brad (jud. Bacău) au dat la iveală două pietre de ascuțit. Într-unul, tumular (cenotaf ?), a fost descoperit un capăt, perforat (asemănător celor de la Stoicani și de la Zimnicea), depus doar împreună cu o verigă de bronz ; într-altul, aflat la marginea așezării, piatra de ascuțit, lungă de 21 cm și prevăzută cu gaură pentru suspendare, este fragmentată în patru (Ursachi 1986 : 107, 111, 118). Unele dintre piesele din inventarul celui de al doilea mormint (kantharos, platou, fragment dintr-un pahar de sticlă) îl determină pe autor să formuleze ipoteza că cel înmormintat a putut fi un roman, un negustor sau un reprezentant al armatei (*ibid.*, p. 119—120). În ceea ce ne privește, apreciem că tocmai din cauza prezenței pietrei de ascuțit în mormint această atribuire etnică este greu de acceptat, întrucît, în oricare din aceste ipostaze, șederea unui roman printre autohtoni nu putea fi decît de prea scurtă durată pentru a fi înmormintat cu un obiect modest, caracteristic localnicilor. Mai curînd unui reprezentant al acestora din urmă, aflat într-o situație socială deosebită, care îi permitea să folosească obiecte romane de import, i s-a putut pune în mormint și un obiect ce ținea de ritualul arhaic.

c) Sînt atribuite secolelor I—VIII următoarele descoperiri :

— Necropolele dacice de incinerare de la Lipița (*Lipica*) și Hryniów din secolele I—II ; din cele 38 de morminte de la Lipița, pietre de ascuțit cu perforație s-au găsit în trei, împreună cu diferite obiecte de fier. Acestea sînt, în cazul unuia dintre morminte, un amnar și un cuțit de fier ; într-altul, cutea și un cuțit mic au fost depuse chiar în urnă (Śmieszko 1932 : 31, 34, 42), aspect deosebit de semnificativ care se regăsește și într-un mormint (din totalul de 12) de la Hryniów, unde în urnă a fost depusă numai cutea (perforată), celelalte obiecte, printre care și un amnar de fier, fiind descoperite alături de urnă (*ibid.*, p. 61).

— Tot în secolele I—II se plasează un mormint de incinerare de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași), al cărui inventar constă dintr-o piatră de ascuțit și un fragment de fusaiolă bitronconică (comunicare din partea colegilor Șeiva și Silviu Sanie, cărora le mulțumim și cu acest prilej ; pentru complexul funerar în discuție, cf. Sanie 1973).

— În zona nordică a interfluviului Siret — Prut, la Stîncea — Ștefănești (jud. Botoșani) a mai fost descoperită o piatră de ascuțit perforată la un capăt, depusă în urnă împreună cu o bucată mică de rășină topită (mormint de incinerare din secolul III ; Ioniță — Șovan 1984 : 90).

— Printre puținele descoperiri de acest gen din interiorul arcului carpat, se numără necropola de incinerare daco-romană, datată pentru secolele II—III de la Cinciș (jud. Hunedoara) ; într-unul din cele 13 morminte din afara spațiului împrejmuțit cu piatră (în care sînt plasate cele patru morminte ale membrilor familiei ce a stăpînit o *villarustica* aflată la cca 200 m de cimitir), s-au găsit, alături de resturi ceramice, „două gresii cu urme evidente de folosire și o tăbliță de ardezie“ (Floca — Valea 1965 : 182). În alte morminte din acest grup s-au găsit bucăți mici de minereu de fier (limonită) ; de aceea, atît tăblița de ardezie cît și cele două bucăți de gresie ar putea fi considerate ca fiind obiecte (unelte) legate de ocupația celor înmormintați (complexul funerar se află în vecinătatea minelor de fier de la Teliuc ; cf. și Protase 1971a : 91).

— Tot în Transilvania se situează cimitirul 1 de la Bratei, din secolele IV—V, în care, din cele 365 de morminte de incinerare în groapă cercetate, pietre de ascuțit s-au găsit numai în două. Inventarul unuia este deosebit de bogat în obiecte de fier (cuțite, fragment din muchia unui topor, sulă), dintre care unele (tablă, două fragmente de seceră și o dălțiță) fac posibilă formularea ipotezei că pentru cel înmormântat cuțea se referă la o anumită ocupație privind prelucrarea metalelor. O situație similară este de presupus și pentru cel de al doilea mormint, în care, împreună cu piatra de ascuțit s-au aflat un „instrument de fier probabil pentru lucratul lemnului“, „de forma unei linguri avînd un găvan îngust“, și o dălțiță de fier (Bârzu 1973 : 205, 242—243). Autoarea subliniază caracterul aparte al acestor descoperiri, referindu-se la absența cuților în necropolele purtătorilor culturii Sintana—Cerneahov de pe teritoriul țării noastre (*ibid.*, p. 59).

— În sfîrșit, într-un mormint de inhumație din totalul de 181 de morminte din necropola rituală (secolul VIII) de la Sultana, jud. Călărași, aparținînd unui bărbat tînăr, o piatră de ascuțit împreună cu un cuțit au fost descoperite în regiunea femurului stîng. Ceva mai jos au apărut, tot alături, o bucată de cremene și un amnar, ca și un vîrf de săgeată (?); M 38 conținea și ofrande (Mitrea 1988 : 113). În inventarul funerar din diverse morminte se semnalează prezența a numeroase obiecte și a unor vase cu ofrande (p. 98—99); necropola este inclusă într-o grupă culturală ce se întinde în sudul Munteniei și al Olteniei, dar și în zone învecinate (p. 106—107).

2.2. Propunîndu-ne să facem o analiză, sumară desigur, a semnificației descoperirilor trecute în revistă anterior (2.1.), subliniem mai întîi faptul că, la fel ca și în cazul părții referitoare la obiceiul de a pune o piatră de ascuțit în morminte atestat la alte popoare, din spațiul nordic, central și sud-est european (1.1., 1.3.), pentru necropolele populației autohtone de pe teritoriul țării noastre (și din zone învecinate), nu am intenționat alcătuirea unui *r e p e r t o r i u* al descoperirilor în discuție. De altfel, acest obiectiv ar fi depășit problematica cercetării semnificației magice a pietrei de ascuțit în basme prin raportare la aceea a prezenței sale în inventarul mormintelor atribuite diferitelor popoare din Europa, investigația limitîndu-se la numărul de situații (în spațiu și timp) care ar putea fi suficient pentru a ne feri de surpriza eludării unor cazuri deosebite esențiale. În urma aspectelor documentare relevate mai sus, rezultat al unor sondaje (a căror extindere poate fi estimată în funcție de bibliografia utilizată) și al consultării unor lucrări de sinteză (printre care în primul rînd aceea consacrată riturilor funerare la daci și dacoromani a lui D. Protase și cea asupra spiritualității autohtonilor datorată lui I. H. Crișan), pot fi degajate cîteva concluzii generale de ordin istorico-arheologic, necesare pentru amorsarea problemei implicațiilor etnoarheologice ale temei; în perspectiva corelării aspectelor *magice* și *culturale* ce au avut ca punct de plecare constatarea privind conservarea cuvîntului autohton *gresie* într-o însemnată arie a teritoriului dacoromânesc:

3. Pornind de la concluzii ce pot fi trase asupra evenimentelor istorice care se plasează în a doua jumătate a primului mileniu și în primele secole ale celui de al doilea mileniu al erei noastre, din viața unor popoare ale căror ocupații și cultură materială sînt destul de bine cunoscute (slavii, maghiarii) și constatînd prezența unei aceleiași cutume funerare ce urcă pînă în Hallstattul timpuriu (Hallstatt B) la populații tracice a căror istorie rămîne la nivelul unor reconstituiri („geto-dacii vechi“), pot fi stabilite analogii de ordin general. În ciuda aspectului foarte puțin spectacular ce îl oferă elementul de cultură materială luat în discuție, acesta poate fi totuși avut în vedere pentru scopul limitat urmărit aici. Aceasta intrucît, față de descoperirile reprezentînd ceramică, arme, piese ale unor obiecte de îmbrăcăminte, podoaabe etc., care cunosc ipostaze și schimbări ca efect al unui determinism cultural, condiționat originar dar și influențat de o multitudine de factori, o unealtă simplă cum este piatra de ascuțit a fost selectată ca obiect aparținînd inventarului funerar printr-un determinism geografic și a rămas aproape invariabilă ca formă, elemente care îi conferă calitatea de a furniza informații asupra caracteristicilor mediului natural constituind habitatul originar al unui popor.

3.1. Întînderea în timp a descoperirilor referitoare la cult (cca două mii de ani, dacă avem în vedere unealta specializată pentru ascuțirea obiectelor din fier, căci, altfel, răzuitoarele din piatră sînt cunoscute din neolitic și au fost utilizate, paralel, și pentru ascuțirea uneltelor din os; cf. Schrader II, s.v. *Schleifstein*), ca și marea diversitate a populațiilor la care obiectul are funcție culturală scot analiza obiceiului din sfera *e t n i c u l u i* propriu-zis, sub semnul unei poligeneză repetabile în diferite epoci istorice. Într-o zonă cu relief variat și cu structuri geologice deosebite, materia primă și o unealtă din piatră sînt ușor de procurat; în zonele lipsite de aceste resurse valoarea lor crește proporțional cu dificultățile ce le implică circulația bunurilor respective (în ceea ce privește aprovizionarea cu silex în neolitic pentru sud-estul Munteniei, de exemplu, vezi Comșa 1973—1975 : 9, 13). Prin prisma acestor constatări, de ordin general, trebuie să apreciem care era, de fapt, valoarea pietrei de ascuțit din gresia cea mai adecvată acestui scop, pentru populații care au locuit originar în zone de cîmpie, cum ar fi scîții, sarmații, vechii germanici, protobulgarii, slavii sau maghiarii și care au cunoscut perioade de importante deplasări în postura de cuceritori ai unor spații întinse (din punctul de vedere al importanței *materiei prime* se poate face o comparație concludentă referindu-ne la răspîndirea în estul Europei, în secolele XI—XIII, a fusaiolilor de *ardezie* de la Ovruci; cf. Rybakov 1948 : 196). *Mutatis mutandis*, trebuie să avem în vedere aceleași elemente geografico-istorice și în ceea ce privește numeroase ramuri ale populațiilor indo-europene în timpul extinderii lor din perioada preistorică pe uriașe spații euro-asiatice,

3.2. Prin urmare, în cazurile de depunere rituală *propriu-zisă* în morminte a pietrei de ascuțit, spre deosebire de ceramică, arme și mai ales de obiecte din metale prețioase, care încorporează și un efort și măiestrie pentru confecționare, putem identifica un *arhaism cultural* ce se întilnește s p o r a d i c și pentru care descoperirile arheologice analizate ilustrează, de fapt, o ultimă etapă, întrucit încă în cele mai vechi morminte hallstattiene (de la Stoicani) obiectul apare fără să fi fost asociat cu unelte din fier (cuțite), iar depunerile rituale din alte categorii (de exemplu ceramica) continuă să apară și după secolul al VIII-lea e.n. Asemenea obiceiuri calificate drept arhaisme mai sint, de pildă, așezarea unor pietre de riu, de tradiție hallstattiană tracică, pe morminte de incinerare cu urnă de la Ocnița — Cosota din secolele II—I î.e.n. (Berciu 1981: 104), sau prezența lamelor de silex „surprinzătoare și anacronică”, întrucit nu este vorba numai de tumuli din necropola hallstattiană de la Arpașul de Jos, ci și de morminte de incinerare din prima jumătate a secolului II e.n. din aceeași localitate (Macrea 1957: 134, 137, 143) și poate chiar de morminte de înhumare din secolul V e.n. de la Piatra Frecăței (jud. Tulcea; Petre 1962: 578). În toate cazurile ar putea fi vorba de vechi unelte conservate în inventarul funerar și nu numai de bucăți de piatră folosite pentru aprinderea rituală a focului; cf. Macrea, *op. cit.*, p. 143).

3.3. Vorbind de r a r i t a t e a apariției pietrei de ascuțit în morminte, trebuie să ținem seama, de fapt, de două aspecte: numărul redus al pieselor în sepulturile din complexe funerare prezentate mai sus (1.1., 1.3., 2.1.), și, în al doilea rind, *absența* acestui obiect în numeroase necropole (recurgem, și în acest caz, numai la exemplificări). Desigur, nu pierdem din vedere faptul că, în ceea ce privește ritualurile funerare, au existat fără îndoială deosebiri nu numai în diferite epoci (cf. Berciu 1981: 124—125; Crișan 1986: 131—132; Turcu 1979: 186), ci și de la o zonă la alta ori de la unele triburi sau uniuni tribale la altele. Astfel, față de inventarele funerare bogate din unele morminte ori care fac specificul anumitor necropole, semnificativă este o caracterizare ca următoarea, cu privire la un grup de morminte de incinerare de la Murighiol, din secolul III î.e.n.: în acestea nu s-a găsit „nici un obiect care să fi făcut parte din lucrurile ce le-ar fi folosit în viața de toate zilele, cel înmormintat” (Bujor 1957: 248). Lipsa/sărăcia inventarului se constată, de exemplu, și pentru mormintele din zona așezării feudale timpurii de la Bisericuța — Garvăn (Ștefan et alii 1967: 373). Totuși, în cadrul unor populații strins înrudite, pentru care se constată numeroase note comune în ceea ce privește ceramica, armele etc., comparații ca acelea ce urmează sint măcar în parte elocvente pentru situația din primele opt secole ale erei noastre.

Față de prezențele de la Lipița, Stinca—Ștefănești sau Dumbrava — Ciurea (secolele I—III), este concludent faptul că nici o cute nu a fost semnalată în cele 606 morminte din secolele II—III de la Văleni (jud. Neamț; cf. Ioniță—Ursachi 1988), din același mare areal etno-geografic. Prin raportare la descoperirea, semnificativă, de la Cinciș (secolele II—III), grăitoare este absența obiectului, pentru aceeași epocă, în cele 250 de morminte (după ultimele date) de la Obreja (jud. Alba; cf. Protasc 1971b) sau în cele 189 de morminte din necropola de la Soporul de Cimpie (jud. Cluj; cf. Protasc 1976). Aceleiași perioade îi aparține necropola cu 290 de morminte de la Locusteni (jud. Vilcea) ce a ținut tot de teritoriul Daciei romane, în care, de asemenea, nu au fost semnalate pietre de ascuțit (cf. Popilian 1980). Pe de altă parte, singularitatea unei descoperiri tirzii ca aceea de la Sultana (secolul VIII) este pusă în evidență de faptul că la Obrișia (jud. Olt), în necropola din secolele VIII—IX, ce prezintă și elemente rituale creștine (Toropu—Stoica 1972: 186—187), nu au fost găsite pietre de ascuțit, sau de faptul că la Bratei, unde în cimitirul 1 (secolele IV—V) au fost descoperite două asemenea obiecte, ele nu mai apar în cimitirul cu 244 de morminte din secolele VII—VIII (Bratei 2; Zaharia 1977).

4. Desigur, valoarea concluziilor ce pot fi trase în legătură cu semnificația pietrei de ascuțit unelte tăioase din fier descoperită în morminte este determinată de măsura în care se poate face distincția între prezența f o r t u i t ă și depunerea ei rituală i n t e n ți o n a t ă, în urma unei selecții, un demers eminent logic. Pe lângă numeroase cazuri în care, în principiu, o atare distincție este greu de făcut (așa cum am subliniat mai înainte, obiectul apare destul de rar, ca un fapt cu valoare de arhaism), iar notele invocate într-un sens ori în altul ar putea părea arbitrare, există altele ce permit deducții cu caracter de verosimilitate, referențele constituindu-le ocupația (starea socială) a defuncțiilor, componența și numărul pieselor ce formează inventarul funerar, tipul de mormint în care obiectul a fost descoperit și poziția lui în mormint. În clasificarea situațiilor ce pot fi surprinse avem în vedere atit datele pentru complexe funerare aparținind populației autohtone (dar și *dacoromâni*), cit și pentru cele atribuite altor populații, de pe teritoriul țării noastre și din zonele din jur.

A. Fără îndoială că în mormintele cu un inventar bogat, ale unor luptători, inzestrate cu arme și diferite alte obiecte din fier (la care ne-am referit în mod special mai sus), piatra de ascuțit poate să apară fără să i se fi acordat o semnificație particulară; ea a putut fi numai *asociată*, în mod firesc, cu obiectele principale ce caracterizează echipamentul celui înmormintat. Faptul poate fi dedus din absența în numeroase morminte de acest tip a pietrei de ascuțit (vezi situațiile de la Baltă Verde, Ferigile etc.). Tot așa se prezintă lucrurile în ceea ce privește mormintele cu inventar bogat ale unor bărbați despre care se poate presupune că au practicat anumite meserii (vezi, mai sus, descoperirile de la Ocnița — Cosota sau de la Bratei). Aceste cazuri, în care prezența pietrei de ascuțit în morminte este mai mult sau mai puțin fortuită, ilustrează perpetuarea unei cutume funerare arhaice prin implicațiile unui determinism funcțional.

B.1. Asocierea, frecventă, cu cuțite din fier (cf. 1.2.2.) în special în lipsa altor obiecte denotă deja o altă optică, ușor de admis deoarece, în unele cazuri, este vorba de morminte ale unor femei (Văzarova

1976 : 206 ; Benadik 1957 : 80), respectiv de mormintul dublu, al unei femei și al unui copil (Korpusova 1983 : 110). Este posibil ca în aceste cazuri să ne aflăm în prezența unei practici culturale de esență tipic hallstattiană extinsă asupra membrilor unei colectivități, pentru care criteriul funcțional, evident în situația (A), să fi fost mai puțin pregnant, cel puțin în ipostaza sa strict profesională.

2. Aceeași situație esențială poate fi surprinsă și pentru o parte din mormintele care nu au în inventarul lor obiecte de fier (caracteristice), cu atât mai mult cu cât constatăm repetarea cazului în mai multe morminte din același complex funerar. Astfel se prezintă lucrurile la Stoicani, în morminte cu un inventar sărac, dar unde pietrele de ascuțit au fost găsite la nivelul mijlociului scheletelor, aflându-se probabil legate la cingătoarea (din fibre textile?) a celor decedați, sugerând interpretarea de referent semiotic al unei alte condiții și ocupații ale predecesorilor unei populații sedentare. În absența unor obiecte din fier, pietrele de ascuțit apar, de asemenea, în mormintele de la Ciumbud ale unor femei (într-un caz al unei femei cu copil) sau al unui bărbat fără arme. În alte locuri, la Zimnicea în primul rând, capete de cutie se prezintă în postura de amulete (vezi și un mormint de la Brad și, cu mult mai înainte, unul de la Stoicani). În esență, în toate cazurile din acest grup piatra de ascuțit trebuie socotită ca un obiect specific vieții cotidiene a membrilor unei colectivități, cărui i s-au conferit și valențe magice și care este păstrat în ritualul funerar ca un element de factură evident arhaică, ceea ce poate explica măcar în parte, la fel ca și în situațiile (A) și (B. 1.), frecvența redusă a apariției lui.

C. Într-o serie întreagă de situații ne aflăm însă în posesia unor date care permit presupunerea că, departe de a fi un obiect asociat altora din inventarul funerar (A) sau care se află în componența acestuia ca efect al unui fenomen de inerție, în virtutea tradiției (B. 1, 2), piatra de ascuțit reprezintă o depunere rituală, *in sine*, în urma unei selecții propriu-zise. Astfel credem că se prezintă lucrurile atunci când :

— cutea este singurul obiect găsit într-un mormint, mai ales când acesta aparține unui copil (cf. Văzarova 1976 : 125), situație în care, la diferite popoare, se depun de obicei obiecte caracteristice (jucării, reprezentând realități materiale curente miniaturale) ori ea apare numai împreună cu urna cinerară (*ibid.*, p. 9) sau cu o verigă de bronz (la Brad ; Ursachi 1986 : 107) ;

— cutea este depusă *in urnă*, împreună cu un cuțit de fier (la Lipița ; Smiszko 1932 : 34), cu două cuțite (la Cibilium ; Voronov — Senkao 1982 : 138—139 ; ambele situații se regăsesc și în mormintele de la Bugeac ; Irimia 1979 : 61, 66) ; împreună cu un boț de rășină topită (la Stinca — Ștefănești ; Ioniță — Șovan 1984 : 90), ori când numai piatra de ascuțit este depusă în urnă, celelalte obiecte (unele din ele de asemenea de mici dimensiuni) aflându-se alături (la Hryniów ; Smiszko, *op. cit.*, p. 61) ;

— în mormint se află cite două pietre de ascuțit : la Kamenin, unde din inventar, mai fac parte fragmente ceramice și un cuțit de fier (Benadik 1957 : 101—102), la Cinciș, probabil în legătură cu ocupația celui înmormintat (Floca — Valea 1965 : 182), sau la Szentcs — Berekhát, ca singure obiecte de inventar (Csallány 1961 : 91), eventual când *poziția* pietrelor de ascuțit este semnificativă : sub fiecare talpă a celui înmormintat, cum se prezintă lucrurile într-un mormint de la Kiszombor (*ibid.*, p. 169).

Situațiile ce apar în grupurile (B) și (C) ilustrează în cea mai mare parte filonul predominant etnografic, cutumiar, ce determină conservarea unei practici de factură arhaică.

5. Înfațișându-se ca un arhaism cultural care (mai ales în cazurile ce denotă o depunere rituală *in sine*) aminteste pregnant semnificația rezultată dintr-un determinism geografic originar, piatra de ascuțit este, așadar, unul dintre obiectele (și chiar *singurul*) ce-l însoțește pe defunct în viața de dincolo. Pe baza analizei complexe a știrilor ce s-au păstrat în legătură cu acest aspect din mentalitatea autohtonilor, s-a tras concluzia existenței unor indicii potrivit cărora „nemurirea“ geților poate fi interpretată drept „continuarea efectivă în forme materiale a vieții terestre“ (Russu 1945—1948 : 113). În această perspectivă, cel înmormintat era înzestrat cu obiecte și unelte caracteristice, necesare perpetuării indeletnicirilor („creuzete pentru argintari..., zgură sau bucăți de fier brut pentru făurari..., un boț de argilă nearsă pentru un meșter olar..., topor-bardă pentru un timplar sau tăietor de lemn“ ; Berciu 1981 : 121), sau de care ar putea avea nevoie în viața de dincolo (cf. Daicoviciu 1972 : 223 ; Bichir 1973 : 98 ; Protase 1971 a : 167 ; pentru o caracterizare generală a practicilor de acest tip la diferite popoare, cf. Schrader I, s. v. *Bestattungsbegeben* ; în legătură cu inventarul mormintelor celtice raportat la cel ale autohtonilor, vezi Pârvan [1982] : 344—345).

5.1. În situațiile descrise sub (A), (B.1.) și în cazuri din grupul (C), ca obiect asociat în inventarul funerar cu arme sau unelte din fier, piatra de ascuțit poate fi raportată mai mult sau mai puțin sigur la această optică, funcțională ; atunci însă când ea apare ca în situațiile surprinse la Stoicani, Ciumbud și Zimnicea (B. 2.) și într-o parte din cazurile din grupul (C), ca obiect unic de inventar sau asociat cu obiecte nemetalice, ne putem referi la o prezență reflectând tradiția sau o depunere rituală *in sine*, a cărei semnificație se impune proiectată în altă (sau și *in altă*) categorie de concepte, aceea a unor credințe sau practici magice în care obiectul ocupă un loc distinct, având în vedere colectivități rurale care „trăiesc mereu în vîrsta pietrei, a osului și a lemnului“ (Pârvan [1982] : 385).

5.2. Piatra de ascuțit aflată la brîul celor înmormîntați la Stoicani sau în urnele cinerare de la Buceac, Stinca — Ștefănești ori de la Hryniów poate evoca situația deosebită pe care a ocupat-o și semnificația aparte care i-a fost atribuită originar acestui obiect la populații a căror patrie primitivă s-a aflat într-o zonă de cîmpie, constituind, așa cum am anticipat (1.2., 2.), o amprentă sau un referent semiotic al arii geografice

respective. Din acest punct de vedere, semnificația ei în ritual ar putea fi comparată cu aceea a sănii folosite pentru ducerea la mormint sau pentru îngropare de către unii slavi, de fiulanzezi sau de alte popoare uralo-altaice, obicei explicat, de asemenea, prin mediul geografic ce a determinat impunerea unui anumit mijloc de transport (cf. Niederle 1926 : 50—51).

5.3. Derivind din această relație, prezența capetelor perforate de cute ce au fost purtate la gît poate fi revendicată în sfera practicilor magice. Dacă admitem că pentru Hallstattul B, C și La Tène selectarea unui asemenea obiect ca unul de podoabă (cf. 2. [a]) pentru a fi categorisit drept *pandantiv*, este mai greu de acceptat, apreciem că în cazurile analizate mai sus pentru Stoicani, Zimnicea și Brad (2.1. [a], [b]); cf. și Hampel 1905 II : 553) vom putea recunoaște niște *amulete*, categorie de obiecte ce se plasează sub semnul anumitor însușiri specifice (în funcție de compoziție, formă, proveniență etc.) ce s-ar transmite purtătorului (pentru cîteva note generale, cf. Schrader I, s. v. *Amulett*). Fiind vorba de *piatră*, conform relațiilor ce se stabilesc în acest registru de reprezentări, ne putem imagina extragerea simbolică a unor calități cum ar fi rezistența și duritatea acestei materii prime, sursă pentru confecționarea vechilor unelte și a uneia cu o întrebuintare specială începînd din epoca bronzului, aceea cu care se ascut armele și unelte de metal, înseși operațiile la care ne-am referit presupunînd și fiind însoțite, conform datelor oferite de antropologia generală, de anumite practici magice.

6.1. Ipoteza privind valoarea magică a pietrei de ascuțit în contextul dat ține seama de faptul că obiectului este conferită această calitate în diferite practici oculte de mentalitate primitivă păstrate pînă tirziu. Astfel, *cutea* sau *arcerul* de ascuțit coasa se întrebuintează frecvent pentru a descînta de *uimă*, fiind considerată un mijloc pentru ca această umflătură să descrească, să împietrească (se folosesc și alte pietre, de exemplu *cremenea*; cf. Papahagi 1925 : 71, din Munții Apuseni; Rosetti 1975 : 54, material din județul Cluj; Cireș—Berdan 1982 : 43, 117, 152, 351, pentru diferite zone ale Moldovei; privitor la alte practici magice invocînd tăria pietrei și a fierului, cf. Candrea 1944 : 31, 232; 234). Mai mult, este drept că într-o ipostază comună, piatra a păstrat funcții magice legate chiar de înmormîntare. Ne vom referi la cîteva practici mai puțin obișnuite, de exemplu la punerea unei pietricele (și a unui fir de iarbă) în vasul cu care s-a adus apă la mormint și care se dă de pomană menindu-i-se celui mort, căruia în felul acesta i se trimite și o bucată de piatră (în timp ce vasul cu care s-a tămiat se sparge la cruce; Petrovici 1943 : 2, text din Banat; vezi și *așchia de silex* dintr-unul din cele cinci vase depuse în mormintul din tumulul 4 de la Tigveni, jud. Argeș, aparținînd secolelor IV—III (Al. Vulpe—Popescu 1972 : 108). Într-o situație specială, piatra are o altă întrebuintare; este vorba de credința potrivit căreia mortul ar putea fi *strigoi* sau *moroii*; atunci cînd acesta este reîngropat, „il meiază: dă cu pietre și cu mei în groapă“ (Petrovici 1943 : 259, din jud. Vâlcea; cf. Birlea 1976 : 385). Meiul este un aliment (de veche tradiție) prin care se urmărește ca *strigoiul* să nu mai „mănînce din neam“, cum se explică în alte cazuri : în buzunar i se pune marmură, mei și pietre ca „să mănînce ce i-am băgat eu în buzunar“, ceea ce înseamnă a *împietra* mortul („dacă-l împietrează nu mai ia pe nimeni“; Petrovici 1940 : 89—90/MN 2 712/, din județul Olt). Menționăm că verbul, care înseamnă 'a băga, a arunca pietre în groapă' și 'a băga pietre în sicriu' (practica de a introduce pietre în buzunar reflectînd epoca cu un nou tip de veshminte), nu a fost înregistrat în dicționarele limbii române (o atestare suplimentară, tot în județul Olt, la Ruxandra Pană, în „Fonetica și dialectologie“, VII, 1971, p. 315—316).

6.2. Subliniem faptul că acest obicei apare pînă astăzi în legătură cu un aspect de o importanță deosebită în istoria ritualurilor de înmormîntare și a credințelor despre morți, acela al *revenirii* (periodice) a acestora de pe lumea cealaltă, care într-o epocă veche era dorită și stimulată prin diferite practici (cf. Russu 1945—1948 : 114; Eliade 1980 : 47). Împotriva acestei reîntoarceri creștinii folosesc diferite mijloace și obiecte, printre care chiar arderea pe un rug de lemne (cf. Birlea 1976 : 385), punerea în mormint a unei *seceri* și a unui „dărăb de sare“ (Cohuț—Vulpe 1973 : 210) și, iarăși, punerea pe piept a unei *pietre* (*ibid.*, p. 98—99, obiceiuri din jud. Mehedinți). Dat fiind conservatorismul practicilor legate de înmormîntare, este desigur cazul să ne întrebăm dacă astfel de obiceiuri nu sînt reminiscențe, uneori deformate și reinterpretate prin prisma preceptelor religiei creștine, ale unor vechi ritualuri, avînd în vedere, de exemplu, semnificația înmormîntării față de incinerare, prezența secerilor în mormintele antecreștine, sau depunerea în morminte a unor bucăți de piatră (evident, nu ne referim la mormintele cu casetă sau la pietrele ce reprezintă căptușirea, chiar numai simbolică, a sepulturei). În legătură cu obiceiul numit în ultimul rînd, prezentăm selectiv cîteva situații : alături de pietre aflate la diferite nivele ale scheletului în morminte din necropola nr. 3 din epoca bronzului de la Sărata—Monteoru, într-unul din ele s-a descoperit o pietriceică azurie de ardere (Comșa 1981 : 113, 117); în mormintele de la Stoicani mai multe (fragmente de) pietre „de moară“ se aflau lîngă creștetul celor îngropați, la un schelet de adolescent o piatră găsindu-se în dreptul pieptului (Petrescu-Dimbovița 1953 : 186, 187), după cum, în mormintul mai sus discutat de la Osmani (Unirea), o placă de gresie a fost așezată pe toracele celui înhumat (Tureu 1979 : 184). Pietre de carieră în regiunea craniului s-au găsit în morminte din necropola de la Tîrșor, dar, aici, pe fundul unui vas (din M 238) au fost descoperite opt pietricele dispuse în jurul alteia ceva mai mari (Diaconu 1965 : 52, 62; autorul semnalează aceeași situație și pentru un mormint de la Gherăseni; tot nouă pietricele se pun în sicriu pentru a împiedica prefacerea mortului în strigoi; Birlea 1976 : 385; recent, cele nouă pietricele pot fi puse în perna mortului, fără ca această finalitate să mai fie indicată, obicei comunizat din Tismana—Gorj; cf. H. H. Stahl, *Amințiri și gînduri din vechea școală a „monografiilor so-*

ciologice", București, 1981, p. 251). Pentru folosirea a nouă pietre în descințe și în alte practici magice, cf. Candrea 1944 : 373, 390); în legătură cu prezența „anacronică” a unor bucăți de silex în diferite morminte, vezi mai sus, 3.2.

7. Am formulat întrebarea de mai sus intrucît specialiștii au luat în discuție posibilitatea păstrării pînă astăzi a unor asemenea reminiscențe, cum ar fi, de exemplu, spargerea rituală a vasului deasupra mormintului (Macrea 1957 : 125) ; pe de altă parte, cel puțin o sugestie în același sens o constituie numirea prin sintagma *gaura (fereastră) sufletului* a orificiilor practicate înainte de ardere la urnele cinerare (Babeș 1971 : 26 ; Protase 1971 a : 46 ; 1976 : 73 ; Popilian 1980 : 55), dacă avem în vedere găurile lăsate în scinduri la construirea sicriului (cf. Marian 1892 : 236—238, cu diferite motivații)³. Au fost formulate și alte ipoteze privind conservarea pînă astăzi a numeroase alte vechi practici funerare (cf. capitolul *Moșteniri*, la Crișan 1986 : 444—448).

III. În acest complex de elemente și interpretări este mai mult decît probabil că, în inventarul funerar, piatra și piatra de ascuțit are și o funcție *magică* ; aceasta se întilnește cu funcția magică, indiscutabilă, a pietrei de ascuțit din basme, obiectul făcînd parte, în planul spiritualității, din același *univers de structură simbolică* (ne folosim de o caracterizare a lui Mircea Eliade : 1980, p. 137, cu privire la „vinătoarea rituală” a voievodului Dragoș în contextul *miturilor de origine*). Aserțiunea poate fi avansată în virtutea următoarelor fapte și argumente ce se impun discuției :

1.1. Acest obiect nu este singurul prin care cutumele funerare se întilnesc cu elemente caracteristice basmului ; printre obiectele *miraculoase* sau *talisman* din mitologia populară se mai află numeroase altele pentru a căror prezență în inventare funerare din complexe aparținînd diferitelor epoci nu este nevoie să trimitem la surse bibliografice, ele fiind semnalate în marea majoritate a studiilor de specialitate. Este vorba de *pieptene* (cf. Șăineanu 1895 : 356, 381, 384, 389, 419, 495, 617, 657, 714, 826), *ogîndă* (p. 356, 381, 826), *inel* (de logodnă ; p. 51, cf. 533, 535), *frîne* (de aur ; p. 368), *ac* (p. 550, cf. 748, 751), *amnar* (p. 389), *cușit* (p. 548), și chiar *urcior* (p. 356). Am selectat numai pe acelea care se află în aceeași situație cu piatra de ascuțit în sensul că, în anumite momente ale basmului, ele suferă o *autometamorfoză* (termenul îi aparține lui Ovidiu Birlea, 1976 : 253, cf. 271) și fără să mai antrenăm în discuție pe cele de natură organică (*pană, solz*) sau de factură textilă (*năframă, bucată de pinză*), care nu au mai putut fi descoperite de regulă în morminte.

1.2. Piatra de ascuțit, ca și celelalte obiecte enumerate mai sus, se află în posesia eroului principal al basmelor avînd ca motiv principal *fuga magică*, acesta aflîndu-se pe un *drum* plin de peripeții (urmărit fiind de un monstru în diferite ipostaze) și căruia obiectele i-au fost încredințate de către un personaj binevoitor, uneori chiar de fata răpîtă de la monstru. Eroul este călare pe un *cal* năzdrăvan (în basme cu alte teme avînd drept tovarăș un *ciinc*, fătat chiar în ziua în care s-a născut fiul de împărat, simultaneitate marcată uneori și pentru cal). Or, tradiția folclorică românească cunoaște, în cadrul obiceiurilor legate de înmormîntare, motivul trecerii în lumea de dincolo, „marea călătorie”, un drum ce-l străbate mortul (un *pribeag*) și ale cărui momente, evocate în *Cîntecul Zorilor*, au fost deja comparate cu evenimente ale basmului (Pop 1968 : 84—85). Mihai Pop consemnează, după C. Brăiloiu, sintagma *ale drumului* pentru cîntece din ciclul *Zorilor* (*ibid.*, p. 79 ; cf. și Ciubotaru 1986 : II—LV, în ceea ce privește contextul etnografic al bocetului). În vederea acestui drum și a vieții din cealaltă lume, cel îngropat este înzestrat, din partea familiei, cu diferite obiecte și i se dă de pomană mîncare și băutură, obiceiuri care, prin prisma inventarului funerar caracterizînd o lungă perioadă antecreștină și creștină timpurie⁴, reprezintă tradiții arhaice (în legătură cu jertfirea cailor, a ciinilor și cu prezența pieselor de harnașament în morminte princiare sau ale războinicilor, cf. Crișan 1986 : 120—121).

2. Existența unor zone de suprapunere între domeniul riturilor și ritualurilor funerare și lumea basmelor constituie o temă ce a stat, de altfel, în atenția folcloriștilor. Dintr-o lucrare cu caracter de sinteză

³ Pentru o localitate din zona Vrancei, „ferestrele” din dreptul capului, al pieptului și al picioarelor sînt lăsate ca prin ele „să se respire”, sau în conformitate cu credința că prin ele trebuie să intre „cățelul pămîntului” ca să muște mortul, care altfel nu ar putea ; cf. H. H. Stahl, *Nerej. Un village d'une région archaïque*, II, București, 1939, p. 297. Această prezență funerară este evocată în *molto*-ul de la partea a doua a poemului *Strigoi* : „În numele sfîntului / Taci, s-auzi cum latră / Cățelul pămîntului / Sub crucea de piatră” (M. Eminescu, *Opere*, I, București, 1939, p. 92).

⁴ În afara existenței necropolelor birituale, în general, numeroase studii au pus în evidență perpetuarea a diverse practici păgine la înmormîntările creștine, printre care prezența pieselor de cult creștine în morminte de incinerare, spargerea rituală de vase în groapă, abateri de la regula orientării mormintelor, depunerea, în morminte de înhumare, a unor ofrande și a unor obiecte cum ar fi fusaiole, ace, cîrlige de pescuit sau ceramică (cf. Teodor 1988, I : 78, 79, 81 ; II : 49, 53, 54). Semnificative din acest punct de vedere sînt, pe

de altă parte, intervențiile de combatere a practicilor „păgîn” legate de diferite aspecte ale cultului, cuprinse nu numai în legislația bizantină a secolelor IV—VI (cf. Baraschi 1977 : 409, 412), ci și în hotărîri ale unor adunări ecleziastice de mult mai tîrziu. Astfel, în *Așezămînturile* mitropolitului românilor din Transilvania Sava Brancovici, stabilite după soborul de la Alba-Iulia din 1675, se interzice ca la înmormîntare să se dea oi, vaci sau găini peste mort, „iară în lături pot da”, „picioarele dobitoacelor să nu le spele, nice să le arză cu lumina în frunte”, să nu se dea colac peste groapă, „ban în groapă să nu să arunce, muierile să nu țipe pre ulițe”, să nu se facă foc în curte „la Gioi Mari sau la Blagoviștenii” zicînd că vin morții să se încălzească, să nu se pună masă pentru aceștia sau să se arunce „apa pre pajește, să beie morții” și se combat „sărbătorile drăcești” și practici legate de acestea, cum ar fi tocatal „pre Păresimi”, sau un ritual de provocare a fertilității, *trasul în apă* sau *trasul în (la) vale*, asupra căruia există informații și din izvoare aparținînd secolului al XVIII-lea (autori locali ori călători străini ; cf. Dumistrăcel 1980 : 143—145).

a lui Ovidiu Birlea (la care ne-am referit și pînă acum), avînd ca preocupare principală problematica poveștilor românești, dar în care sînt tratate aspecte teoretice de bază ale domeniului, extragem cîteva date și interpretări cu privire la unele elemente generale și particulare abordate în articolul de față. Este vorba, în primul rînd, de reflectarea în basme a unor elemente de cultură și civilizație din epoca preistorică: obiceiuri și practici arhaice, mentalități și instituții primitive (Birlea 1976: 66—69, 73). Astfel de constatări au stat la baza explicării genezei basmelor prin *teoria antropologică*; un reprezentant al acestei teorii, A. Lang, a situat geneza anumitor elemente narative ale basmului în „sălbăticie”, caracterizată prin „nomadism, unelte de lemn și de piatră, concepție animistă, cultul strămoșilor și al spiritelor pădurilor și fîntînilor, totemism“ (*ibid.*, p. 400).

2.1. Dezvoltată din teoria antropologică, ca urmare a îmbogățirii cunoștințelor asupra religiilor primitive, *teoria ritualistă*, pe de altă parte, a pus în lumină „legătura dintre unele specii narative și practicile cultice”, unul dintre susținătorii ei atribuind „rolul preponderent în formarea unor motive epice cultului morților și indeosebi fricii de cei morți” (Birlea 1976: 410). Analizînd aportul cercetărilor diferiților reprezentanți ai acestei teorii (P. Saintyves, V. I. Propp) la cunoașterea genezei basmului, Ovidiu Birlea trage concluzia că ideea „de a căuta legăturile dintre basme și unele practici rituale s-a arătat fructuoasă”, căci a fost scoasă la iveală „dependența unor elemente epice de unele reprezentări cultice”. Printre instituțiile trecutului la care trebuie raportat basmul un rol important a avut și religia, comparația povești—obiceiuri și rituri ducînd la încheierea că există cazuri ce pun în evidență „deplina concordanță între datină și rit, pe de o parte, și basm pe de alta” (*ibid.*, p. 411). O legătură *sui-generis* în acest sens este ilustrată și de obiceiul, semnalat pentru zona Bihor, de a se spune povești „în timpul priveghiului funebru” (cf. Birlea, *op. cit.*, p. 305).

2.2. Ținînd seama de precizările ce au fost formulate în legătură cu modul specific (fantastic) în care apar elemente ale practicilor rituale în basm, în lumina aportului de cunoaștere și interpretare datorat teoriei ritualiste, considerăm că obiectele ce suferă autometamorfoza ca și finalitatea întrebunțării lor în basmele românești (*cutea/gresia*, *oglină*, *pieptenele*, *amnarul* etc.) pot reflecta, într-o manieră specifică, practici rituale (avînd în vedere prezența acelorași obiecte în inventarul mormintelor) ale populațiilor autohtone, traco-geto-dacice, de pe teritoriul țării noastre. Seriile paralele de c o n c e p t e și o b i e c t e în discuție reprezintă moșteniri din fondul spiritualității popoarelor indo-europene, a căror răspîndire pe continentul euro-asiatic a contribuit la difuzarea unor practici și, paralel, a unor teme și motive narative în acest spațiu (cf. *teoria indianistă*, la Birlea, *op. cit.*, p. 401—404).

2.3. Cadrul discuției impune reluarea a două aspecte la care ne-am referit anterior, pornind de la observații formulate de Ovidiu Birlea. Prima are în vedere *determinismul geografic* invocat în ceea ce privește semnificația prezenței pietrei de ascuțit în ritualurile funerare și apoi în basme (cf. II. 1.2., 3.2.), ipoteză în favoarea căreia găsim un punct de sprijin în afirmația geografului G. Vilsan, după care deșerturile ce apar în basmele noastre ar reprezenta un ecou al stepelor răsăritene originare. O. Birlea consideră supoziția ca neverosimilă, prezența deșerturilor fiind explicată printr-un element de compoziție, și anume prin faptul că în basme se operează cu elemente de contrast (pădure — deșert; *op. cit.*, p. 57). Prin prisma uneia dintre caracteristicile basmului, aceea de a conserva realități ale experienței ancestrale a popoarelor, cîredem că se poate aprecia că și faptele servind compoziției pot aparține acestei experiențe și că ele nu trebuie considerate ca făcînd număidecît parte dintre *invenții*. Autorul pune apoi, de asemenea, sub semnul întrebării unul dintre exemplele aduse de V. I. Propp în favoarea apropiierilor genetice dintre rit și basm: riul (sau lacul) ca obstacol în basm (efect al autometamorfozării unei oglinzi ori a unei năframe) nu ar proveni *neapărat* din reprezentările despre călătoria mortului, ele fiind obstacole și în viața cotidiană (*ibid.*, p. 411—412). Se poate însă observa că, la rîndul său, faptul invocat nu este hotărîtor pentru a combate legătura propusă, întrucît, ca și în cazul precedent, experiența de viață aparținînd creatorilor poate fi avută în vedere ca precedînd apariției ritualului, ceea ce permite și filiația *experiență de viață* → *cult* → *basma*.

IV. Pentru înțelegerea aprofundată și nuanțată a împrejurărilor în care limba română a conservat elementul autohton *gresie* și a faptului că acest cuvînt este cunoscut astăzi numai în graiurile din sudul teritoriului dacoromănesc, datele etnoarheologice prezentate mai sus (II și III) aduc informații de un interes deosebit.

1.1. Este vorba, în primul rînd, în afară de polisemantismul cuvîntului autohton (cf. 0.3.), de vechimea indiscutabilă a sensului 'bucată de piatră pentru ascuțit obiecte tăioase din metal', probată de prezența unei alte numite prin *gresie* în ritualuri funerare (ca o trăsătură arhaică) și de proiecția practicii respective în inventarul de obiecte *miraculoase* ori *talisman* specific unor basme ce au ca motiv o călătorie, un drum întreprins în împrejurări deosebite. În această optică, o diferență în ceea ce privește obiceiurile populației (numite convențional) *geto-dacii vechi* nici nu poate fi pusă în discuție, ceea ce, la nivelul vocabularului idiomurilor acestora, postulează recunoașterea utilizării unui element lexical comun (situație particulară ce derivă din existența unor rădăcini comune pentru d i f e r i t e idiomuri indo-europene). Diferențele intervenite în ceea ce privește importanța pe care o ocupă [piatra de ascuțit] în viața de toate zilele și, apoi, în ritualuri pot fi avute în vedere după sedimentizarea unor populații provenind dintr-o zonă de cîmpie în areale cu relief deosebit. Pentru ramurile stabilite în zone de munte, cu resurse de materii prime litice care originar erau deficitare, importanța unei asemenea unelte a putut să descrească, desigur t r e p t a t (am văzut că celții și slavii stabiliți în zona muntoasă a Slovaciei păstrează piatra de ascuțit în inventarul

mormintelor pînă în secolul II î.e.n., respectiv pînă în secolele IX—X, tot așa cum protobulgarii din Peninsula Balcanică conservă obiceiul pînă în secolele VIII—IX; cf. II.1.1.). În același timp, pentru populațiile așezate în zone de cîmpie, importanța uneltei s-a păstrat, în mod normal, în continuare.

1.2. Un reflex al acestei situații poate fi considerat faptul că, în timp ce în necropolele aparținînd populației autohtone din interiorul arcului carpatic (e.drept, și mai puțin cunoscut), piatra de ascuțit a fost găsită destul de rar, marea majoritate a complexelor funerare ce o atestă se situează în zone de cîmpie și de podiș de la sud și de la est de Carpați. Plasarea așezărilor în discuție pe harta alăturată, care înfățișează distribuția teritorială a termenilor *cute* și *gresie* în dacoromână (după datele esențiale din harta lingvistică nr. 13 de la Pușcariu 1936), permite constatarea că un mare număr dintre acestea se află chiar în aria sudică *gresie* (ori în vecinătatea acesteia). Arealul de cîmpie din sud (la limitele zonei sudice se află și așezări din porțiuni muntoase, cum ar fi Ferigile sau Ocnița — Cosota) și din est pare să fi reprezentat un cadru geografic propice pentru conservarea mai-tîrzie a unui obicei a cărui motivație, pierdută, mai devreme în zona muntoasă, a putut fi perpetuată aici prin caracteristici ale reliefului.

1.3. Față de frecvența atestării pietrei de ascuțit și în complexe funerare din aria estică, putem avea în vedere, pentru o epocă veche, ca o simplă ipoteză de lucru, posibilitatea existenței aceleiași situații lingvistice ca și în sudul țării, adică păstrarea (înelungată) a termenului autohton *gresie* și în idiomul carpilor romanizați, cuvînt care în vocabularul populației dacoromânești de la est de Carpați a fost înlocuit de *cute* (element de origine latină) prin extinderea spre est a unor populații provenind din spațiul nordic al fostei provincii Dacia romană (în sudul Moldovei se mai păstrau încă în primele decenii ale secolului nostru ambii termeni; vezi harta).

1.4. Prin urmare, față de o etapă de comunitate lingvistică originară (care nu exclude, bineînțeles, diferențe zonale-propriei statutului lingvistic al comunităților tribale), ariile regionale ale elementelor autohtone geto-dace de pe teritoriul lingvistic dacoromănesc își au explicația în diferențe ce au intervenit în timp în domeniul lucrurilor și pe terenul idiomurilor acestor populații (*Wörter und Sachen*) din cauze interne și, mai apoi, prin contactul cu civilizația și limba latină, în procesul romanizării. Amintim, de exemplu, că și graiurile din nordul țării păstrează, la rîndul lor, în vocabular, unele elemente autohtone, cum ar fi *mire*, spre deosebire de cele din sud, în care noțiunea de „bărbat (tinăr) în ziua nunții” este numită prin *ginere*, termen de origine latină care a căpătat această semnificație numai aici (prin raportare la *toate limbile române*, probabil un calc semantic după un cuvînt autohton denumind o anumită cutumă matrimonială), în cadrul evenimentelor și relațiilor complexe ce au dus la conturarea ariilor regionale de astăzi ale elementelor românești de substrat (cf. Dumistrăcel 1989: 54—56; 61—626).

2. Ținînd seama de ponderea însemnată ce o are în acest proces de reconstituire etnolingvistică factorul *probabilitate*, acceptarea ipotezelor de lucru formulate în articolul de față este hotărîtor condiționată de imperativul de a nu pierde din vedere faptul că operația de recompunerea unui subansamblu al vieții materiale (și spirituale) aparținînd unor organisme sociale revoluate impune disciplina constantă a situării pe coordonate ale unor alte mentalități: Într-o asemenea operație, comparabilă, în linii generale, cu aceea de a reconstitui un animal preistoric pe baza unor fragmente de schelet, rolul pe care îl atribuim pietrei de ascuțit are în vedere prezența sa și în *lezaure* (cf. Hampel 1905 I: 116), tot așa cum, în perioada năvălirii tătarilor, alături de piese din metale prețioase au fost îngropate și fusaiole (Rybakov 1948: 188, 196), alte obiecte a căror semnificație aparte pînă într-o epocă mult apropiată de a noastră ne sugerează o altă măsură a lucrurilor.

SIGLE BIBLIOGRAFICE

1. Aarne—Thompson 1964 = *The Types of the Folktale, a classification and bibliography* Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen*, translated and enlarged by Stith Thompson, second revision, Helsinki.
2. Alexandrescu 1980 = Alexandrina D. Alexandrescu, *La necropole gète de Zimnicea*, in *Dacia*, N.S., XXIV, p. 19—126.
3. Babeș 1971 = Mircea Babeș, *Necropolă daco-romană de la Enisala*, in *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19—45.
4. Baraschi 1977 = Silvia Baraschi, *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, in *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 403—417.
5. Bârzu 1973 = Lîgia Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cîmîlirul I de la Bratei)*, București.
6. Benadik 1957 = Blažej Benadik, *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku* / *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava.
7. Berciu 1981 = Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, București.
8. Berciu—Comșa 1956 = D. Berciu, Eug. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, in *Materiale*, II, p. 251—490.
9. Bichir 1973 = Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București.
10. Birlea 1976 = Ovidiu Birlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București.
11. Blăjan—Popa 1983 = M. Blăjan, A. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia— „Stația de salvare”, in Materiale, A XV-a Sesiune anuală de rapoarte, Brașov (1981), București, p. 375—380.*
12. Brăncuș 1983 = Gr. Brăncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
13. Budinský—Krička 1959 = Vojtěch Budinský—Krička, *Slavische Hügelgräber in Skalca*, Bratislava.
14. Bujor 1957 = Expectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol (reg. Constanța, r. Tulcea)*, in *Materiale*, III, p. 247—254.

15. Candrea 1944 = I. Aurel Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală: Medicină magică*, București.
16. Cireș-Berdan 1982 = Lucia Gires, Lucia Berdan, *Descindece din Moldova: Texte inedite*, „Caietele Arhivei de Folclor”, II, Iași.
17. Ciubotaru 1986 = Ion H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, „Caietele Arhivei de Folclor”, VII, Iași.
18. Coșuț-Vulpe 1973 = Cornelia Coșuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, I, *Texte. Sintaxă*, București.
19. Comșa 1973-1975 = Eugen Comșa, *Silexul de tip „balcanic”*, în „Peuce”, IV, p. 5-19.
20. 1981 = id., *Contribuție privind ritul funerar al purtătorilor culturii Monteoru (Necropola nr. 3 de la Sărata-Monteoru)*, în *Thraco-Dacica*, II, p. 111-124.
21. Crișan 1964 = I. H. Crișan, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, în *ActaMN*, I, p. 87-110.
22. 1986 = id., *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București.
23. Csallány 1961 = Dezső Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.)*, Budapest.
24. Daicoviciu 1972 = Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj.
25. Diaconu 1965 = Gheorghe Diaconu, *Trgșor. Necropola din secolele III-IV e. n.*, București.
26. Dolinescu-Ferche 1974 = Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București.
27. Dumitrăcel 1980 = Stelian Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București.
28. 1988 = id., *Semnificația originară a cuvintului GRESIE ca element autohton al vocabularului limbii române*, în „Limba română”, XXXVII; partea I, nr. 3, 213-222; partea a II-a, nr. 5, p. 429-443.
29. 1989 = id., *Semnificația ariilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române; Dialectologia*, București, p. 49-64.
30. Eliade [1980] = Mircea Eliade, *De la Zalmozis la Genghis-Han (1970)*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București.
31. Ferenczi I, II, III = Șt. Ferenczi, *Ctimitrul „scitic” de la Ciunbrud*, în *ActaMN*, partea I, vol. II, 1965, p. 77-105; partea a II-a, III, 1966, p. 49-73; partea a III-a, IV, 1967, p. 19-45.
32. Floca - Valea 1965 = Oct. Floca, M. Valea, *Villa rusitea și necropola daco-romană de la Cincș*, în *ActaMN*, II, p. 163-193.
33. Hampel 1905 = Joseph Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I-III*, Braunschweig.
34. Hârțușe-Anastasiu 1976 = N. Hârțușe, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila.
35. Horedt 1979 = Kurt Horedt, *Moresii. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București.
36. Ioniță-Șovan 1984 = Ion Ioniță, Octavian Liviu Șovan, *Necropola dacică de la Stinca (comuna Ștefănești, județul Botoșani)*, în *Hierasus*, Anuar 1983, Botoșani, p. 89-121.
37. Ioniță-Ursachi 1988 = Ion Ioniță, Vasile Ursachi, Valențiu Ursachi, *O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași.
38. Irimia 1979 = M. Irimia, *Descoperiri noi în cimitirul getic de la Bugeac, comuna Ostrov (1972, 1977-1978)*, în *Pontica*, XII, p. 55-76.
39. Korpușova 1983 = V. N. Korpușova, *Nekropol' Zolotoe (K etnokul'turnoj istorii evropejskogo Bospora)*, Kiev.
40. Macrea 1957 = M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț - Arpașul de Sus*, în *Materiale*, IV, p. 119-154.
41. Macrea et alii 1962 = M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Șantierul arheologic Porolissum*, în *Materiale*, VIII, p. 485-504.
42. Marian 1892 = S. F. I. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București.
43. Mitrea 1988 = Bucur Mitrea, *La nécropole birutuellé de Sultana. Résultats et problèmes*, în *Dacia*, N.S., XXXII, 1-2, p. 91-139.
44. Mitrea et alii 1961 = B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu Nou. Ctimitrul geto-dacic I*, în *Materiale*, VII, p. 283-289.
45. Moscalu 1981 = Emil Moscalu, *Quelques aspects du „problème scythe” dans l'aire septentrionale*, în *Thraco-Dacica*, II, p. 23-35.
46. Nicolaescu-Ploșșor - Wolski 1975 = Dardu Nicolaescu-Ploșșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București.
47. Niederle 1926 = Lubor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave, II. La civilisation*, Paris.
48. Papahagi 1925 - Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în *Grai și suflet*, II, 1, p. 22-89.
49. Pârvan [1982] = Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei (1926)*, ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Florescu, București.
50. Petre 1962 = Aurelian Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, p. 565-589.
51. Petrescu-Dimbovița 1953 = M. Petrescu-Dimbovița, *Cimitirul hallstadian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 157-211.
52. 1972-1973 = id., *Elemente de caracter iliric în mediul tracic din estul României*, în *MemAntiq*, IV-V, p. 83-92.
53. Petrovici 1940 = *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu - Leipzig.
54. 1943 = *Texte dialectale culesse de Emil Petrovici, Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu - Leipzig.
55. Pop 1968 = Mihai Pop, *Mitul-marit-treceri*, în *Folclor literar*, II, Timișoara, p. 79-90.
56. Popilian 1980 = G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Crniova.
57. Preda 1986 = Constantin Preda, cu colaborarea lui Mihai Butoi, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprincenala*, București.
58. Propp [1973] = V. I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic (1946)*, traducere de Radu Nicolau, prefață de Nicolae Roșianu, București.
59. Protase 1971 a = D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București.
60. 1971 b = id., *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *ActaMN*, VIII, p. 135-160.
61. 1976 = id., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cimpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București.
62. Pușcariu 1936 = Sextil Pușcariu, *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie*, în „Revue de la Transylvanie”, III, 1, 13-22 + 15 hărți.
63. 1940 = id., *Limba română, I. Privire generală*, București.
64. Rosetti 1975 = A. I. Rosetti, *Limba deștințelor românești*, București.
65. Rusu 1945-1948 = I. I. Rusu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în *AJSC*, V, p. 61-139.
66. 1981 = id., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București.

67. Rybakov 1948 = B. A. Rybakov, *Remeslo drevnej Rusi*, Moscova.
68. Sanie 1973 = Silviu Sanie și Șeiva Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iași)*, in *Cercetst*, IV, p. 61-92.
69. Schrader = O. Schrader, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*², von ..., herausgegeben von A. Nehring, Berlin - Leipzig, I, 1917-1923; II, 1929.
70. Schuller 1928 = Adolf Schuller, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*, Helsinki.
71. Simenschy 1969 = Th. Simenschy, *Variante străvechi în basmele lui Ispirescu*, in *AȘUIași*, S. III, c. Lingvistică, XV, p. 17-39.
72. Simenschy - Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, G. Ivănescu, *Gramatică comparată a limbilor indo-europene*, București.
73. Śmiszko 1932 = Marcyan Śmiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwow.
74. Szydłowski 1964 = Jerzy Szydłowski, *Cmentarzysko z okresu wptwow rzymskich w Choruli, pow. Krapkowiec*, Wrocław - Warszawa.
75. Șăineanu 1985 = L. Șăineanu, *Basmele românilor...*, București.
76. Ștefan et alii 1972 = Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogelia*, I. *Așezarea feudală timpurie de la Biserița - Garvăn*, București.
77. Teodor 1988 = Dan Gh. Teodor, *Rituri și ritualuri funerare la est de Carpați în secolele V - XI*, in „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LXIV; partea I, nr. 3, p. 70-82; partea a II-a, nr. 5, p. 46-58.
78. Toropu - Stoica 1972 = Octavian Toropu, Onoriu Stoica, *La nécropole préfeodale d'Obrița - Olt. Note préliminaire*, in *Dacia*, N. S., XVI, p. 163-188.
79. Gudkova - Fokëev 1984 = A. V. Gudkova, M. M. Fokëev, *Zemledel'cy i koševniki v Nizov'jah Dunaja, I-IV vv. n. e.*, Kiev.
80. Turcu 1979 = Mioara Turcu, *Geto-dacii în Cîmpia Munteniei*, București.
81. Ursachi 1986 = Vasile Ursachi, *Rituri și ritualuri de înmormântare la populația dacică din cetatea de la Brad, comuna Negri, județul Bacău*, in *MemAntiq*, XII-XIV (1980-1982), p. 105-152.
82. Vasiliev 1980 = Valentin Vasiliev, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca.
83. Văzarova 1976 = Živka Văzarova, *Slavijant i prabălgari po dannina nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bălgaria*, Sofia.
84. Voronov - Šenkaov 1982 = I. N. Voronov, N. S. Šenkaov, *Vooruženie vojnov Abhazii IV-VIII vv.* in vol. *Drevnosti epochi velkogo pereselenija narodov V-VIII vekov*, Moscova.
84. Al. Vulpe 1967 = Alexandru Vulpe, *Necropola hallstadiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București.
85. Al. Vulpe - Popescu 1972 = Alexandru Vulpe, Eugenia Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vlcea - Argeș (La nécropole tumulaire de Tigvent)*, in *Dacia*, N. S., XVI, p. 75-111.
86. R. Vulpe 1953 = Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieneni din 1949*, in *Materiale*, I, p. 213-506.
87. Wald - Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, in colaborare cu Francisca Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București.
88. Zaharia 1977 = Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București.

LE MOT ROUMAIN AUTOCHTONE *GRESIE* ET LA SIGNIFICATION MAGICO-CULTUELLE DE LA PIERRE À AIGUISER DU POINT DE VUE ETHNO-ARCHÉOLOGIQUE

RÉSUMÉ

La recherche, dans une perspective ethno-linguistique, du mot roumain *gresie* (cf. Dumistrăcel 1988) a mis en évidence le fait que cet élément appartenant au substratum, vu les acceptions parallèles d'aujourd'hui ('pierre à aiguiser, queux' et pièce en bois soumise à l'érosion, qui protège l'essieu du char'), a pu avoir la signification générale de 'racloir'; ainsi que l'albanais *gërresë*, *gresë* 'racloir'; l'action de 'racler' (cf. le radical i. -e. **gher-* 'racler, éroder, froter'). Le terme, utilisé de nos jours notamment avec le sens 'queux', caractérise les parlers du sud du territoire daco-roumain, ayant dans les parlers du nord comme correspondant le mot d'origine latine *cute*.

I. Les résultats des recherches dialectologiques sont confirmés par les informations du domaine de l'histoire de la langue roumaine fournies par le vocabulaire des contes bleus recueillis des deux aires que nous avons évoquées. La référence à la circulation du motif *la fulte magique* (313. III à Aarne - Thompson 1964) sur le territoire européen nous montre que, au moins par rapport à d'autres domaines nationaux, le héros des contes de fées roumains jette au devant de ses poursuivants non pas une *Pierre* quelconque (ou une *motte de terre*), mais précisément un queux, qui se métamorphose en montagne. Afin de connaître les aspects de la culture matérielle, ainsi que des composantes de la spiritualité des autochtones Thraco-Géto-Daces (détectables à la suite des fouilles archéologiques) - susceptibles à nous aider à la compréhension de l'histoire du mot roumain *gresie*, la recherche sur la présence de la pierre à aiguiser (dans les établissements et surtout dans les tombes des nécropoles de ceux-ci) s'est forcément imposée. On a eu comme point de départ la valeur incontestable des liaisons établies par l'école folklorique dite *ritualiste* entre toute une série de motifs narratifs de la mythologie populaire et les anciens rites funéraires.

II. Les sondages ayant pour fin la détermination de quelques repères concernant la pratique de la coutume funéraire en discussion indiquent que la pierre à aiguiser a été signalée dans des sépultures des cimetières du nord, du centre et du sud-est de l'Europe qu'on a attribués aux Scythes (cf. Ferenczi I-III; Hampel 1905), aux Celtes (Benadik 1957), à des populations germaniques (Szydłowski 1964, Csallány 1961), aux Protobulgares (Văzarova 1976), aux Slaves (Budinsky-Krička 1959), soit aux Magyars (Hampel 1905). La présence de la pierre à aiguiser dans les tombes des populations nomades ou migratoires a été signalée aussi pour des complexes funéraires sur le territoire de la Roumanie où des zones avoisinantes, à savoir des Scythes „agathyrses“ (Ferenczi I-III), des Celtes (Crișan 1964), des Sarmates (Gudkova-Fokëev 1984), des Gépides (Csallány 1961, Horedt 1979), ou des Slaves (Blăjan-Popa 1983).

Dans tous ces cas il s'agit de: α) tombes de guerriers, dont l'inventaire contient diverses armes (points de piques et de flèches, sabres, couteaux); dans ce cas-ci, on peut considérer le queux comme associé à ceux-ci, en partant d'une optique fonctionnelle; β) sépultures appartenant à des hommes sans armes, aux femmes, aux enfants; dans ce cas-là, on peut envisager un *dépôt rituel* spécifique, en soi. Ayant en vue les Magyars, J. Hampel a souligné le fait que la pierre à aiguiser trouvée dans des tombes ainsi que dans des trésors marque les habitudes d'une population nomade, de steppe, obligée de transporter avec soi tous ses biens. L'apparition de cet outil dans les tombes des quelques peuples migratoires tardifs (les Protobulgares ou les Magyars),

dont on connaît assez bien l'histoire, nous offre un point de départ pour expliquer la présence du même objet dans les coutumes funéraires des populations indo-européennes (des Celtes, des Germains, des Slaves) qui, durant diverses époques, se sont déplacés sur de vastes espaces eurasiens et dont la patrie primitive s'est trouvée dans des zones de plaine ou de steppe. De la sorte, vuc la diversité des populations pour lesquelles la pratique rituelle en discussion est attestée (il faut donc prendre en considération aussi des peuplades d'origine turque et finno-ougrienne), enregistrée plus haut à partir de La Tène jusqu'au début du second millénaire de notre ère l'intérêt soulevé par la présence de la pierre à aiguiser dans le mobilier funéraire quitte le domaine de l'éthnologue. L'analyse se place dans celui des conditions naturelles de l'habitat originaire de n'importe quelle peuplade, c'est-à-dire il s'agit de la provenance de toutes ces populations des zones de plaine, où la matière première nécessaire pour la fabrication de cet outil, particulièrement importante à partir du Hallstatt, était difficile à trouver et, par conséquent, jouissait d'une évaluation tout à fait spéciale.

C'est pourquoi, loin de constituer un problème d'acculturation, la pratique qui consiste à déposer une pierre à aiguiser dans divers types de tombeaux chez les Thraco-Géto-Daces doit être subordonnée aux appréciations d'ordre général ici formulées, fait qui résulte de la chronologie même, car on a trouvé le dit usage dès l'époque du Hallstatt B jusqu'au VIIIe siècle de notre ère. On y range des tombes (tumulaires) d'incinération et d'inhumation des guerriers (ou des chasseurs ?) pourvues de diverses armes, de Balta Verde et Gogoşu (Berciu—Comşa 1956), de Ferigile (Al. Vulpe 1967), d'Osmanu (Turcu 1979), de Sultana (Mitrea 1988), etc., tout comme des sépultures dont l'inventaire (creuset pour la fonte, ciseau, vrille, etc.) suggère l'hypothèse de leur appartenance aux individus qui ont pratiqué différents métiers du domaine de l'usinage du fer ou du bois (Oeniţa—Cosota : Berciu 1981 ; Cinciş : Floca — Valea 1965 ; Bratei : Bârzu 1973). En ce qui concerne une autre catégorie d'enterrements, de pareilles associations sont hors de discussion, le queux étant découvert : a) dans des tombes d'inhumation (des hommes) munies d'un inventaire funéraire d'aspect pauvre, sans objets en fer (à Stoicani : Petrescu-Dîmboviţa 1953) ; b) dans des urnes cinéraires, avec une ou deux lames de couteaux en fer (Bugeac : Irimia 1979 ; Lipica : Şmiszko 1932), soit comme seul objet déposé dans le récipient-urne (Hryniów : Şmiszko 1932 ; Sîlnca — Ştefăneşti : Ioniţă — Şovan 1984) ; c) enfin, dans certains cas, comme à Stoicani (un squelette de femme ?), à Zîmnicea (Alexandrescu 1980), à Brad (Ursachi 1986), on a découvert des bouts de queux, perforés, ou les mêmes pièces en miniature, qu'on peut tenir pour des amulettes.

Par rapport à l'apparition plus ou moins fortuite des queux (dans les cas où l'objet est associé, selon une optique fonctionnelle, avec des armes ou des outils spécifiques, en fer), la présence de la pierre à aiguiser dès les plus anciens temps en tant que dépôt rituel en soi (la situation de Stoicani, interprétable compte tenant de celles de Lipica, de Hryniów et de Sîlnca—Ştefăneşti) constitue une preuve qu'il faudra prendre en considération une pratique rituelle de facture archaïque. Dans le cas des «vieux Gêto-Daces» cela rappelle une ancienne valeur appartenant au domaine de la culture matérielle, extrapolée dans les coutumes funéraires ; en ce contexte-là, la pierre à aiguiser s'avère un référent de facture sémiotique lié à l'ascendance des ancêtres dont l'habitat originaire était une zone de plaine. On rencontrera la même situation chez les Celtes et, plus près de nos jours, chez les Protobulgares et chez les Slaves établis dans des régions montagneuses au centre ou au sud-est de l'Europe. D'autre part, l'emploi du queux comme amulette attire notre attention sur la présence de l'objet dans les pratiques magiques, valeur conservée chez les Roumains jusqu'aujourd'hui : la pierre figure dans des rituels funéraires de source «païenne» persistant dans le rite chrétien d'enterrement (p. ex., parmi les mesures de défense qu'on prend contre les *strigoi* — les revenants), tandis que la pierre à aiguiser c'est un objet qu'on utilise pour faire des incantations.

III. La fonction magique de la pierre à aiguiser suggérée par son apparition dans certains types de sépultures (mentionnés) se rencontre avec une signification similaire dans les contes bleus ayant comme principal motif la fuite magique (*die magische Flucht* d'Antti Aarne), pendant laquelle le héros a à sa disposition une série de talismans, à savoir : queux, briquet, peigne, bague (de fiançailles), miroir, aiguille, bride, cruche, etc., des objets qui comptent aussi parmi ceux du mobilier funéraire. L'appartenance de ces outils au même univers de structure symbolique découle de la comparaison qu'on peut établir entre le chemin que ce héros parcourt et le grand voyage du défunt vers l'autre monde, dans le cadre des relations entre la mythologie populaire et les rites funéraires, mises en évidence par l'école folklorique ritualiste (van Gennep, H. Naumann, P. Saintyves, V. I. Propp), d'après laquelle une partie des contes de fées reflètent d'une manière spécifique (fantastique) les anciennes pratiques rituelles (cf. Birlea 1976).

IV. La recherche dans le domaine de l'éthno-archéologie accomplie par l'auteur offre des informations ayant la valeur de repères pour l'analyse approfondie de l'histoire du mot roumain autochtone *gresie* : le polysémantisme originaire du terme, l'ancienneté du sens spécialisé 'morceau de pierre qu'on utilise à aiguiser les outils tranchants' et, peut-être, une partie des raisons pour lesquelles ce mot s'est conservé jusqu'à nos jours seulement dans les parlers de la zone méridionale, de plaine, du territoire daco-roumain. Ici, comme dans l'espace de l'est des Carpates (où une aire, présumée, du mot autochtone a pu être submergée par celle transcarpatique du latin *cute*), les caractéristiques du relief ont pu offrir une (re)motivation tardive même en ce qui concerne le maintien de la pratique de mettre des pierres à aiguiser dans les tombes, motivation antérieurement perdue chez les populations habitant l'intérieur des Carpates (voir la carte ci-jointe).

Dans la perspective des exigences de la méthode *Wörter und Sachen*, un tel approche de l'histoire des mots de la langue roumaine provenant du substratum suggère des points de départ pour expliquer : a) les rapports dans lesquels ceux-ci se sont trouvés à un moment donné avec les éléments latins, en l'occurrence *cute* (<lat. *cos*, *-tis*, *-tem*), mot utilisé uniquement avec la signification 'pierre à aiguiser' et qui, au début, s'est imposé en daco-roumain dans la zone montagneuse transylvaine ; b) les catégories des faits qui ont mené, durant le processus de la romanisation des Daco-Gètes, à la mise en évidence des aires régionales d'aujourd'hui des mots roumains autochtones.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Nécropoles dans lesquelles on a signalé la pierre à aiguiser dans des tombeaux ; α) pour les populations thraco-géto-daces (II. 2.1.) : 1. Balta Verde et Gogoşu ; 2. Brad ; 3. Bratei ; 4. Bugeac ; 5. Cinciş ; 6. Dumbrava — Ciurea ; 7. Ferigile ; 8. Lipica et Hryniów ; 9. Oeniţa — Cosota ; 10. Osmanu (Unirea) ; 11. Satu Nou ; 12. Sîlnca—Ştefăneşti ; 13. Stoicani ; 14. Sultana ; 15. Zîmnicea ; β) pour d'autres peuplades (II. 1.3.) : a. Alba Iulia ; b. Band ; c. Ciumbrud ; d. Dezmir (Cluj-Napoca) ; e. Moreşli ; f. Nagornoe ; g. Unirea—Vreşmort.

Les aires dialectales d'après l'*Atlas linguistique roumain I* (cf. Puşcariu 1936).

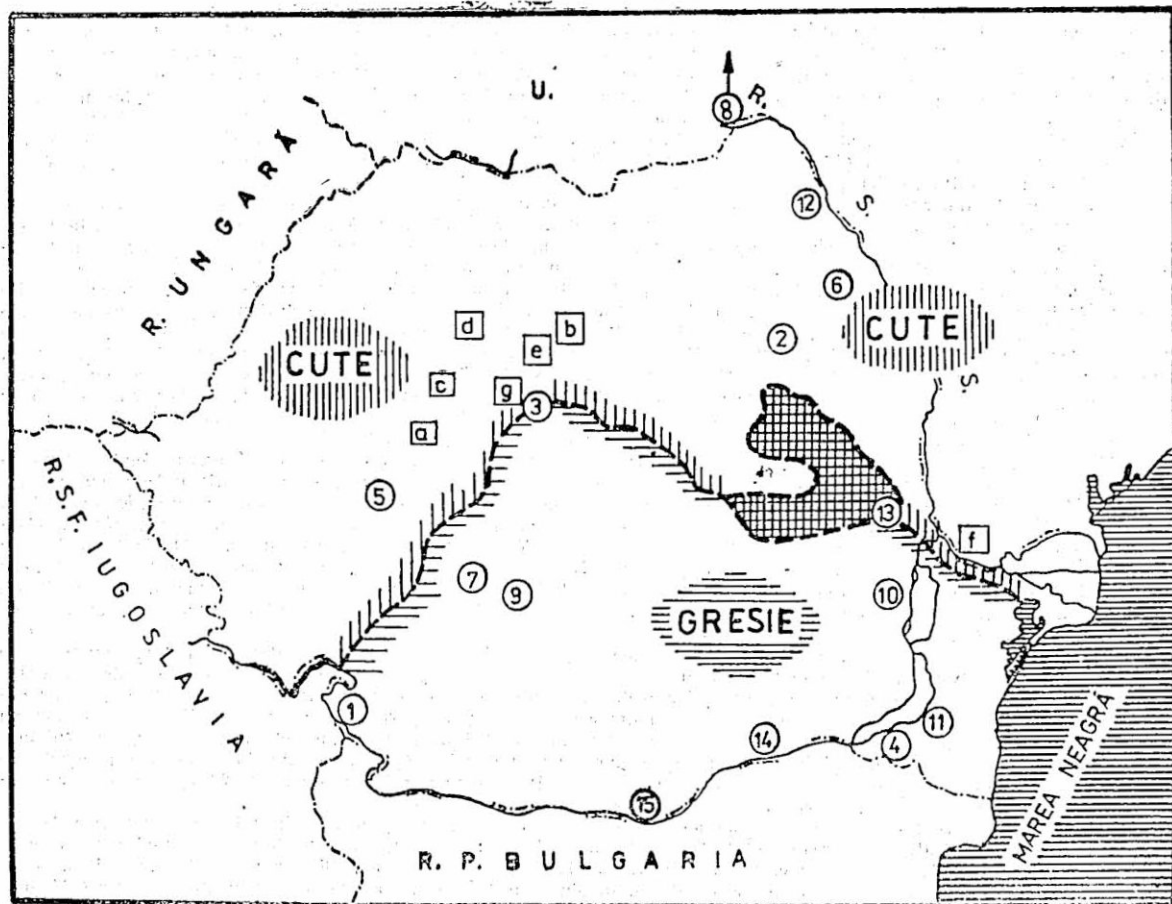

Fig. 1. Necropole în care a fost semnalată piatra de ascuțit în morminte; α) pentru populația autohtonă (II. 2.1.): 1. Balta Verde și Gogoșu; 2. Brad; 3. Bratei; 4. Bugeac; 5. Cinciș; 6. Dumbrava—Ciurea; 7. Ferigile; 8. Lipița și Hryniów; 9. Oenița—Cosola; 10. Osmanu (Unirea); 11. Satu Nou; 12. Sîlnca—Ștefănești; 13. Stoicani; 14. Sultana; 15. Zimnicea; β) pentru alte populații (II. 1.3.): a. Alba Iulia; b. Band; c. Ciumbud; d. Dezmir (Cluj-Napoca); e. Morești; f. Nagornoe; g. Unirea—Vereshmori.

Ariile dialectale după *Atlasul lingvistic român I* (cf. Pușcariu 1936).